

Macháček, Jiří

K absolutní a relativní chronologii keramiky středodunajské kulturní tradice na jižní Moravě

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. M, Řada archeologická. 2000, vol. 49, iss. M5, pp. [25]-55

ISBN 80-210-2580-8

ISSN 1211-6327

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/113814>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JIŘÍ MACHÁČEK

K ABSOLUTNÍ A RELATIVNÍ CHRONOLOGII KERAMIKY STŘEDODUNAJSKÉ KULTURNÍ TRADICE NA JIŽNÍ MORAVĚ

Již před více než padesáti lety napsal prof. Josef Poulík v úvodních kapitolách své práce o staroslovanské Moravě, že keramický inventář "...je nejvýraznější složkou slovanské kultury hmotné" a že "...je nejcitlivějším a nejčastějším ukazatelem vývojových forem." (1948, 10, 13). Uvedené tvrzení stále platí pro časně slovanské a starohradištní období, z něhož pochází jen malé množství chronologicky citlivějších předmětů. Náš chronologický systém 6.-8. stol. se proto i nyní opírá především o vývoj keramiky, které musíme věnovat zvýšenou pozornost. Zvláště podrobně byla v poslední době rozpracována relativní chronologie keramiky pražského typu a jeho derivátů (např. FUSEK 1994; JELÍNKOVÁ 1990; PARCZEWSKI 1993). Poněkud v pozadí zůstalo bádání o vývoji naší nejstarší zdobené a obtáčené keramiky, která tvoří ve slovanských oblastech základní kámen pro archeologické datování 7.-8. stol. Jednu z výjimek tvořila systematická práce badatelů z Ústavu archeologie a muzeologie, k nimž kromě prof. B. Dostála patřila právě J. Vignatiová. Díky uvedeným archeologům vznikl na Pohansku u Břeclavi základní fundus, o který se na Moravě opírá naše poznání vývoje staroslovanské keramiky. Autor tohoto článku v práci, která vznikla pod odborným vedením B. Dostála a J. Vignatiové, rozvinul vypracované schéma a uplatnil ho i na jiných lokalitách prozkoumaných na Moravě (MACHÁČEK 1994). Definoval skupinu naší nejstarší slovanské zdobené keramiky, kterou s ohledem na její kořeny nazývá keramikou středodunajské kulturní tradice (MACHÁČEK 1995; 1998).

Chronologický systém, bazírující pouze na specifickém vývoji slovanské keramiky, lze jen obtížně synchronizovat s mnohem detailněji propracovanými systémy okolních kulturních okruhů, které vesměs vycházejí z rozborů početných a bohatě vybavených kostrových pohřebišť. Doposud byla pozornost spíše věnována propojení s chronologií avarského kaganátu. Nejnověji můžeme díky výsledkům výzkumné činnosti Ústavu archeologie a muzeologie FF MU sladit náš chronologický systém také s důležitou chronologií jihoněmeckou.

Relativní chronologie keramiky středodunajské kulturní tradice

Při diskusi o vývoji keramiky středodunajské kulturní tradice vycházíme z předpokladu, že ke změně způsobu její výroby v 7. a 8. stol. docházelo postupně a lze si jen stěží představit, že by mezi jednoduchou v ruce lepenou keramikou pražského typu a řemeslně dokonalým zbožím 9. stol. neexistovalo více vývojových stupňů, které by nám pomohly keramiku detailněji rozdělit. Evoluční model platí především na venkovských sídlištích, kde společensko-ekonomické podmínky zůstávají dlouhou dobu neměnné, a v regionech, kam se technologické a výzdobné vzory, vycházející z pozdně antické tradice římských provincií, dostávají pouze zprostředkovaně.

Keramiku z časně slovanského a starohradištního sídliště na Pohansku rozčlenil do časových horizontů již B. Dostál (1982). Při svém dělení vychází, podobně jako J. Zeman (1976), z poměru mezi nezdobenou a zdobenou keramikou v jednotlivých celcích. Zmiňuje se však i o určitých technologických změnách, které se projevují ve vývoji zdobené a obtáčené keramiky (DOSTÁL 1982, 44).

Kvality, pomocí nichž můžeme v našem prostoru vývojové změny keramiky středodunajské kulturní tradice charakterizovat, jsou následující:

1) Výzdoba:

a) Primitivní výzdoba je vesměs hluboce či naopak velmi slabě ryta na stojící nebo jen přerušovaně otáčené nádobě (tab. 1:1-2). Vedle vlnic a rovnoběžných svazků rýh se poměrně často objevují různé atypické motivy jako např. klikatky, půlobloučky, svislé krátké svazky linií.

b) Archaická výzdoba robená na pomalu rotujícím kruhu (podložce). Její provedení je pečlivé, ale postrádá potřebnou rutinu. Jedná se většinou o plošší, nepříliš hluboko ryté vlnice bez výraznějšího sklonu, umístěné mezi oběžnými svazky rýh.

c) Výzdoba rytá na rychleji rotujícím kruhu. Typický je pro ni velký sklon vlnic a rutinní vzhled blízký výzdobě středohradištní (tab. 2:1-2).

2) Způsob obtáčení:

Na technologicky méně vyspělých nádobách nalézáme pouze stopy slabě formujícího obtáčení soustředěné na okrajích, které jsou vesměs málo vyhnuté. Naopak u nádob nejvyspělejších jsou velmi výrazné stopy obtáčení patrné často i na hrdle či podhrdlí. Okraje jsou většinou silně vyhnuté, někdy pomocí rotace i modelované (např. ztluštělé). Mezi oběma krajními variantami je celé spektrum více či méně pokročilých variant obtáčení. Obecně bývají okraje keramiky středodunajské kulturní tradice buď jednoduše seříznuté či zakulacené. Složitější formy se nevyskytují.

3) Úprava povrchu

U nejprimitivnějších nádob nacházíme někdy povrch potažený jemnou, vyhlazenou vrstvičkou, což je úprava známá z některých nádob pražského typu. Většinou však mají nepravidelný povrch s vystupujícím hrubým ostřívem (tab. 1:1-2). Vyspělé nádoby mívají naopak pečlivě upravený pravidelný, na omak jemně drsný povrch (tab. 2:1-2).

4) Materiál

Při přípravě keramické hmoty je patrná tendence od využití suroviny s hrubým ostřivem podobné keramické mase v ruce robených nádob k materiálu výrazně ochuzenému jemným pískem, jehož použití je technologickým předpokladem formování keramiky na kruhu.

Výše uvedené technologické znaky se ukázaly jako relevantní již při analýze keramiky ze žárového pohřebiště na Pohansku u Břeclavi (DOSTÁL 1985, 15-34, Tab. 1-14). Zde se na základě horizontální stratigrafie podařilo vyčlenit několik skupin hrobů (MACHÁČEK 1993; 1995), které lze rozdělit do tří fází (obr. 1):

1. fáze: V nejstarších podskupinách hrobů (A, H) nalézáme především keramiku pražského typu pokročilejší profilace, její deriváty a vývojově mladší v ruce robené nádoby esovité profilace. Jen výjimečně se zde objeví zdobená keramika (hr. 6, hr. 34). Především urnu z hrobu 34 (DOSTÁL 1985, Tab. 10/4) chápeme jako článek spojující nezdobenou a zdobenou slovanskou keramiku. Podle metrické analýzy profilování hrdla je podobná nádobám vyvinutého pražského typu (MACHÁČEK 1995). Jsou na ní patrné i další archaické prvky — pásy vodorovných rýh jsou ryty po nespojitých úsecích, obtáčení hrdla není plynulé, nádoba má velmi úzké dno.

2. fáze: Následují podskupiny s nezdobenými a hlavně zdobenými obtáčenými nádobami (podskupiny B, C, D, E, F, G, J). Výzdoba je u těchto nádob provedena zpravidla nepřilíživě dokonalým způsobem, vlnovky jsou někdy zahroceny a hluboce ryty. Ryty lze charakterizovat jako pečlivé, ale provedené bez řemeslné rutiny. Nevyskytuje se zde výzdoba provedená na rychleji rotujícím kruhu.

3. fáze: Nejmladší keramiku nalézáme hlavně v rozptýlených hrobech. Výzdoba je zručně a plynule ryta, provedena pravděpodobně již na rychleji rotujícím kruhu (hr. 47,42,36,39,40, možná 54). Objevují se zde otisky osy kruhu (36,42, možná 39). Stavba nádob je relativně vyspělá (např. velmi pravidelná kruhová dna — hr.36, 47, 49, 40, 39,42). Velmi progresivní je nádoba z hrobu 40, v jejíž keramické hmotě je přimíšena tuha a stopy po obtáčení jsou patrné již na plecích nádoby, nejen na okraji jako u ostatních nádob.

Kromě progresivní keramiky se však v rozptýlených hrobech objeví i archaické a nezdobené nádoby (hrob 25, 44, 48). Nelze říci, zda se jedná o starší pohřby nebo o starší technologie přežívající vedle vyspělejší výroby keramiky. Pro druhou variantu máme doklady i z pohřebišť a sídlišť jihozápadního Slovenska, kde v ruce modelovaná keramika přežívá vedle obtáčených nádob do poloviny 8. století (FUSEK 1991, 309, zde další literatura).

Také sídlištní keramiku středodunajské kulturní tradice z Pohanska členíme na základě sledování technologických parametrů do tří horizontů (obr. 2-4):

I. horizont (obr. 2) představuje materiál z objektů jak se smíšenou (obj. 3, 4, 5, 28), tak i pouze zdobenou keramikou (obj. 17, 18, 19). Sjednocujícím prvkem je výskyt primitivní výzdoby (zčásti různých atypických variant: nepravidelné klikatky, půlobloučky, svíslé a krátké svazky rýh, kazetový ornament), vyráběné nejspíše na stojící nebo jen přerušovaně otáčené nádobě. Motivy byly v někte-

rých případech hluboce ryty do vyhlazeného povrchu (hlavně obj. 28). Zdobené nádoby I. horizontu jsou velmi jednoduše profilovány, okraje jsou vesměs slabě obtáčeny a málo vyhnuty.

Keramiku I. horizontu lze nejlépe přirovnat k nádobě z hrobu 34 (DOSTÁL 1985, Tab. 10:4), která stojí na samém počátku 2. fáze žárového pohřebiště (viz výše).

V II. horizontu (obj. 50, 214) (obr. 3) se ještě objeví celek smíšeného charakteru (obj. 50). Charakteristickým rysem keramiky středního horizontu je archaická výzdoba rytá již na pomalu, ale plynule otáčené nádobě, která působí pečlivým dojmem, postrádá však rutinu známou až z mladších objektů. Nepozorujeme zde již žádné atypické motivy, výzdoba se skládá z klasických hřebenových vlnic a pásů vodorovných rýh. Občas se objeví některé primitivní rysy, jako např. zahrocení vlnovek, jejich hlubší rytí, přechod vlnovky do obloučků. Okraje jsou již více vyhnuté, někdy zaznamenáváme případ, kdy jsou nejen obtáčeny, ale pomocí rotace i modelovány (ztluštěné, obj. 214). Vedle vyspělých nádob se stále vyskytují i velmi primitivní tvary (obj. 214).

Nádoby II. horizontu lze srovnat s hlavní masou keramiky 2. fáze žárového pohřebiště.

I nezdobené tvary, provázející keramiku II. horizontu, se liší od starších exemplářů. Jejich okraje jsou delší a vyhnuté.

Keramika III. horizont (obj. 11, 48, 66 a 69) (obr. 4) je méně početná, avšak velmi výrazná. Výzdoba je zručně ryta, nejspíše již s pomocí rychlejší rotace, jak dokládá sklon vlnovek. Horní části nádob nesou stopy silného obtáčení, někdy patrného na vnitřní i vnější straně. Povrch je vesměs velmi pečlivě upravován. Některé okraje jsou silně vyhnuté, část nádob je relativně tenkostěnná. Neobjevují se zde již nezdobené či primitivně zdobené nádoby. Keramika III. horizontu je srovnatelná s nejvyspělejšími urnami 3. fáze žárového pohřebiště (hr. 47,42,36,39,40, možná 54) a tvoří patrně již přímý předstupeň středohradištní keramiky.

Popsané horizonty (obr. 2-4) lze chápat pouze jako hrubé dělení, které neodráží všechny nuance vývoje zdobené a obtáčené keramiky. V rámci jednotlivých horizontů existuje ještě poměrně široká variabilita, kterou by snad bylo možné využít k dalšímu rozfázování. Nedomnívám se však, že by bylo nutné pokoušet se o jemnější dělení, protože pramenná základna, ze které vycházíme je příliš úzká a náplň celé fáze by pak mohl tvořit inventář jediného objektu. Přesto bych chtěl upozornit na vztahy a postavení některých celků v rámci jednotlivých horizontů.

Snad nejširší rozptyl technologické úrovně zaznamenáváme v I. horizontu. Zjevně nejstarší je zde objekt 4, v němž se vedle klasických variant pražského typu objevuje i primitivně zdobená archaická nádoba (obr. 2), kterou bychom snad mohli zařadit do skupiny zdobeného pražského typu, tak jak ho chápe např. J. Bubník (1979). Druhý protipól v rámci I. horizontu tvoří objekt 28, ve kterém se vedle primitivně vyráběné keramiky objevuje již i určitý počet zručněji zdobených střepů, charakteristických pro II. horizont.

Materiál z objektu 28 je svým charakterem blízky inventáři zemnice 50, stojící na počátku následujícího horizontu, ve které se vedle typických forem vyskytují i nezdobené nádoby a ojedinělé primitivně zdobené fragmenty.

To, co spojuje zemnici 50 se starším objektem 28, ji zároveň odlišuje od poněkud mladšího objektu 214, přiřazeného ke stejnému horizontu, ze kterého pochází pouze keramika pro II. horizont typická (obr. 3).

Ve III. horizontu lze podle celkového vzhledu keramiky a jejich technologických parametrů považovat za nejstarší objekt 48 a nejmladší objekt 11 (obr. 4).

Podle vztahů mezi jednotlivými objekty je zjevné, že vývoj keramiky probíhal kontinuálně a hranice oddělující horizonty jsou jen umělé. Přesto se domnívám, že pokud budeme navržené dělení chápat pouze jako určitou pomůcku, lze jej bez problémů použít.

Výsledky, ke kterým jsme došli při rozboru materiálu z Břeclavi — Pohanska, lze aplikovat i na jiných moravských lokalitách. Jako příklad použijeme materiálu z Poštorné "Štoglovy jámy", která je vzdálena od Pohanska pouze 2,3 km vzdušnou čarou, a z Brna — Starého Lískovce, který reprezentuje keramicou produkci vzdálenějšího Brněnska.

Při analýze materiálu z těchto tří lokalit bude využito shodných postupů jako v případě sídliště na Pohansku.

Štoglova jáma u Poštorné je lokalita, která zaujímá významné místo v bádání o starohradištním období na Moravě. Zájem archeologů se k ní obrací již delší dobu. Výzkumy většího rozsahu zde prováděl B. Novotný v roce 1952 (náleзовá zpráva AÚ ČAV Brno č.j. 1170/54, NOVOTNÝ 1956); o třicet let později se k nalezišti, které bylo ničeno rekultivačními pracemi, vrátil Z. Měřínský, aby zde provedl bohužel již jen drobnou zjišťovací a záchrannou akci (MĚŘÍNSKÝ 1993).

Při výzkumu B. Novotného bylo ve třech sondách (I-III) odkryto 14 objektů — zásobních či odpadních jam, z nichž sedm lze jistě připsat slovanskému období. Kromě obvyklých kostí, mazanice a keramiky zde byly nalezeny i břidlicové brousky, zdobené přesleny a především železná přezka s prohnutými boky (NOVOTNÝ 1956), velmi blízká exemplářům ze žárového pohřebiště na Pohansku, které lze datovat snad již do 2. pol. 7. stol. (DOSTÁL 1985, 30).

Nálezy B. Novotného měly být stejně jako sběry Z. Měřínského deponovány v muzeu v Mikulově. Z Novotného výzkumů se však bohužel podařilo nalézt inventář pouze jediného objektu. I ten je však pro naše bádání natolik významný, že stojí za zevrubnější rozbor. Jedná se o jámu 12 se sondy III.

Dle popisu B. Novotného (náleзовá zpráva AÚ ČAV Brno č.j. 1170/54) se půdorys jámy jevil jako dvojkruhový a její výplň byla popelovitá. Na dně se objevily tři prohlubně, v nichž byla zkoncentrována keramika a kosti.

Materiál jámy 12 (obr. 5 A) není homogenní. Je v něm zastoupeno několik keramických skupin. Nejarchaičtější složku tvoří nezdobené nádoby. Ani ty však nejsou způsobem výroby a materiálem zcela jednotné. Zjišťujeme mezi nimi jak silnostěnné nádoby s příměsí velmi hrubého písku a s málo vyhnutým okrajem, tak i keramiku s pečlivě upravovaným povrchem, silně vyhnutým

okrajem a materiálem blízkým zdobené keramice. Někdy se na nezdobené keramice objeví i výrazné stopy po obtáčení.

V jámě 12 se v relativně velkém množství vyskytla keramika s primitivní atypickou výzdobou, která se skládá z nepravidelných vlnic, půlobloučků, příp. různě překřížených svazků linií. Její materiál byl ostřen jemným až středně hrubým pískem. U některých střepů jsme zaznamenali primitivní úpravu povrchu (hlazení, ev. povrchová vrstvička z jemného materiálu), podobnou keramice pražského typu.

V jámě 12 byla v menším množství zastoupena i keramika blízká svým provedením a výzdobou II. horizontu z Pohanska. Jedná se již o výrobky kvalitnějšího provedení výrazněji ostřené jemným (příp. středně hrubým) pískem. V objektu se neobjevil žádný exemplář srovnatelný s rutinně vyráběnou keramikou III. horizontu.

Keramiku z jámy 12 lze na základě rozboru zařadit na rozhraní I. a II. horizontu zdobené keramiky ze sídliště v Břeclavi Pohansku. Výrazné analogie nalézám především v inventáři objektů 28 a 50 z této lokality.

Poměrně starobylý charakter keramiky z jámy 12 vynikne především při srovnání s některými střepy pocházejícími ze sběrů Z. Měřinského (obr. 5 B), které jsou srovnatelné se sídlištní keramikou III. horizontu na Pohansku či nejvyspělejšími nádobami 3. fáze zdejšího žárového pohřebiště. Z Měřinského sběrů pochází více fragmentů podobného charakteru (MĚŘÍNSKÝ 1993, obr. 3:14, 4:9, 5:7). Převážná část sesbírané a publikované keramiky však patří k našemu I. a II. horizontu (MĚŘÍNSKÝ 1993, obr. 3-6).

Podle výše provedeného rozboru je zřejmé, že keramika z Poštorné se značně blíží materiálu z Pohanska a je s ním plně srovnatelná.

Pozoruhodná kolekce slovanských nálezů, podstatně rozšiřující časně slovanickou a starohradištní pramennou základnu z prostoru brněnské kotliny, pochází ze záchranného výzkumu, který provedla v roce 1976 J. Čižmářová (1994) na staveništi sídliště Bohunice – západ. Sledované období patřilo ze 177 prozkoumaných 24 objektů (z toho pět zemnic a 12 zásobních jam). Archeologické nálezy však nepocházejí pouze ze zahloubených objektů, ale i z bohaté kulturní vrstvy odkryté ve dvou sondách (II, III) (ČIŽMÁŘOVÁ 1994), patrně pozůstatků intaktních odpadových areálů. Nálezy z výzkumu jsou v současné době deponovány v Muzeu města Brna.

Keramiku ze Starého Lískovce jsem se pokusil rozdělit do tří horizontů podle stejných kritérií jako na Pohansku u Břeclavi (obr. 6-8).

Do I. horizontu (obr. 6) patří keramika z obj. 11, 117 a ze sondy II.

V obj. č. 11 byla nalezena smíšená keramika. Velký fragment pochází z relativně tenkostěnné (6-7 mm) v ruce robené nádoby s mírně vyhnutým okrajem a vyhlazovaným povrchem, patrně velmi pokročilé varianty pražského typu (obr. 6:2). Spolu s ním byl nalezen i zbytek primitivně zdobené silnostěnné (11 mm) nádoby s velmi slabými stopami po obtáčení, jejíž povrch byl upravován hlazením (obr. 6:1).

Také v objektu 117 se vedle sebe objevuje nezdobená a zdobená keramika. Nezdobená keramika je v ruce robená a její povrch je částečně neupravovaný a hrboľatý. Některé tvary nabývají až mísovité formy (obr. 6:7, 8). Pouhou rýhou pod okrajem je zdobena nádoba s obtáčeným okrajem a hladkým povrchem (obr. 6:6). Zbývající fragmenty nalezené v obj. 117 jsou zdobeny primitivně rytou, někdy vysokou, jindy plochou vlnicí mezi oběžnými svazky linií (obr. 6:3-5).

V sondě II se v převaze objevuje zdobená keramika. Většina jejích tvarů je však ještě velmi jednoduchá a některé postrádají dokonce i jakékoli stopy obtáčení. Jsou zde zastoupeny především hrubé silnostěnné hrnce s takřka kolmými či jen velmi málo vychýlenými okraji a primitivní neumělou výzdobou v podobě vlnic, vodorovných či svislých svazků linií a cikcaků (obr. 6:9-19).

Keramika I. horizontu ze Starého Lískovce se jeví jako velice homogenní, srovnatelná s nálezy z Pohanska. Vedle nezdobené v ruce robené keramiky se zde objevují nejstarší zdobené nádoby, jejichž formy plně vycházejí z tradic pražského typu a jeho doprovodné keramiky a je na nich aplikována pouze neumělá výzdoba. Je to keramika, kterou bychom snad mohli označit jako zdobený pražský typ.

Na počátku II. horizontu (obr. 7) stojí objekty 38 a 14, ve kterých se vedle primitivní výzdoby (typické pro I. horizont) objevuje již i keramika zručněji vyráběná a zdobená na pomalu rotujícím kruhu.

V obj. 38 patří k neuměle zdobené keramice fragmenty ostřené vesměs hrubým pískem (obr. 7:3-6). Další zlomky lze přiřadit k pokročilejší keramice (obr. 7:2).

Obj. 14 obsahoval nejen primitivně (obr. 7:8-9) a archaicky (obr. 7:7, 10) vyrobenou hrncovitou keramiku, ale i zlomky plochých talířů (obr. 7:12) a nápadně vyvinutou keramiku vyrobenou z hlíny silně promíšené slídou (obr. 7:11, 13).

V objektech 40 a 89 byla nalezena pouze typická keramika II. horizontu, jaká byla ve stejném období vyráběna i na Pohansku u Břeclavi. Nebyla promíšená ani primitivnějšími ani pokročilejšími tvary a lze ji považovat za stylově jednotnou (obr. 7:15-21, 31).

Směšený charakter má naopak keramický inventář obj. 88. Patří sem jednak střepy archaického (obr. 7:22, 25-26) až primitivního (hlazený povrch, hluboce rytá výzdoba, obr. 7:23-24, 27) vzhledu, vyrobené z hlíny s velkou příměsí hrubšího písku, jednak tvarově vyvinutá, zručně zdobená a výrazně obtáčená keramika (obr. 7:29-30), vyrobená zčásti ze silně slídnatého materiálu výrazně ostřené jemným pískem (obr. 7:28), která nemá v materiálu z Pohanska obdoby.

Vyspělá keramika III. horizontu (obr. 8) pochází především ze sondy III.

Na začátek horizontu jsem přesto zařadil zlomek nádoby z obj. 108, na kterém lze dokumentovat technologický přechod mezi II. a III. horizontem. Je na něm již patrný náběh k rutinní výzdobě, povrch je však stále ještě drsný a má charakter starší keramiky. Střep je celkově hmotný (Obr. 8:1).

Keramika ze sondy III je výrazně obtáčená a zručně zdobená na rychleji rotujícím kruhu. Okraje jsou vesměs silně vyhnuty, někdy kyjovitě ztluštěné (obr.

8:9). Na některých okrajích jsem pozoroval stopy po formovacím nástroji v podobě velmi mělkých žlábků. Keramika je vyrobena z jemného, dobře zpracovaného materiálu, který někdy obsahuje zrna hrubšího písku či malé kamínky, nikdy však větší množství slídy. V souboru jsou zastoupeny i přesekávané okraje, které jsou silně vyhnuté a obtáčené (obr. 8:7-9).

Soubor získaný ze sondy III, i když se ve srovnání se starší keramikou jeví jako velmi pokročilý, nebyl jistě příliš vzdálen keramice II. horizontu, jak lze dokumentovat na části nádoby (obr. 8:2) nalezené spolu s vyspělou keramikou, která stylem své výzdoby a způsobem výroby plně zapadá do okruhu starší keramiky II. horizontu.

Analogie k nádobám III. horizontu i cizorodé silně slídnaté keramice z horizontu II. nacházíme na keramice ze Starých Zámek u Líšně, kterou zpracoval Č. Staňa (1994, 269-273).

Na všech uvedených lokalitách se více méně potvrzuje existence tří relativně chronologických fází keramiky středodunajské kulturní tradice, které souvisejí s jejími technologickými změnami.

V I. horizontu se vedle nezdobené v ruce robené keramiky objevuje keramika primitivně zdobená a vyráběná na stojící nebo jen přerušovaně otáčené nádobě se slabým nebo žádným obtáčením okraje. Kromě hřebenových vlnic a pásů se vyskytují i různé atypické ornamenty jako např. nepravidelné klikatky, půlobloučky, svislé a krátké svazky rýh, kazetový ornament. Formy této keramiky ještě vycházejí z úzu pražského typu a jeho doprovodné keramiky. Této tradici odpovídá někdy i úpravu povrchu, který může být vyhlazován či potažen vrstvičkou jemnějšího materiálu.

V II. horizontu se ještě mohou objevit celky smíšeného charakteru. Tento horizont je charakterizován archaickou výzdobou rytou s pomocí pomalu, ale plynuce rotujícího kruhu (podložky). Nepozorujeme zde větší zastoupení atypických motivů, výzdoba se skládá z klasických hřebenových vlnic a pásů vodorovných rýh. Okraje tohoto horizontu jsou již více obtáčené.

Keramika III. horizontu má již relativně vyspělý charakter. Při její výrobě bylo využito rychlejší rotace, což se projevilo na rutinní výzdobě (např. sklon hřebenových vlnic) i profilaci. Horní části nádob nesou stopy silně formujícího obtáčení, někdy patrného na vnitřní i vnější straně. Povrch je vesměs velmi pečlivě upravován. Některé okraje jsou silně vyhnuté, část nádob je relativně tenkostěnná. Neobjevují se zde již nezdobené či primitivně zdobené nádoby. III. horizont souvisí již s počátky produkce profesionálních či poloprofesionálních dílen a tvoří předstupeň keramiky velkomoravského charakteru.

Absolutní chronologie keramiky středodunajské kulturní tradice

Prozatím nepřiliš jasná je absolutní datace vývoje keramiky středodunajské kulturní tradice. Pro dané období u nás postrádáme větší množství chronologicky citlivějších nálezů. Archeologické datování bývá často konstruováno nepřímou na základě rozborů historických událostí (např. odchod Langobardů ze střední

Evropy v roce 568) či podle nálezů z jiných regionů (např. depot z Krakówa — Nowe Hute), příp. jiných kulturních kontextů (např. pohřebiště avarského kaganátu). Všechna zjištění z našeho území, která mohou při řešení této problematiky pomoci, jsou proto velmi důležitá. Zvláště významné jsou ty nálezy, které umožňují propojit náš chronologický systém, postavený na vývoji keramiky, s jinými chronologiemi, bazírujícími na lépe datovatelných předmětech.

Závažné objevy byly učiněny při výzkumu Ústavu archeologie a muzeologie FF MU, který v letech 1995 – 1998 probíhal na katastru města Břeclav v poloze Líbivá. Na ploše o velikosti 1285 m čtv. byly doloženy stopy intenzivního osídlení od pravěku až po novověk. Velice důležitý nález reprezentuje především pohřebiště ze starší fáze doby stěhování národů s 15 hroby. Nejpočetnější archeologické nálezy zjištěné na Líbivé však patří raně středověkému sídlišti. To zde existuje kontinuálně od časně slovanského období až po vrcholnou velkomoravskou fázi.

K časně slovanskému až starohradištnímu období lze přiřadit třicet dva objektů (obr. 9). Mezi nimi výrazně převažují zásobní či obilní jámy. Kromě nich se zde vyskytují různé podlouhlé oválné jámy či objekty nepravidelných tvarů. Doposud zde nebyla objevena žádná časně slovanská zemnice.

Nejstarší slovanská keramika, reprezentovaná pražským typem a jeho deriváty, pochází převážně z nadložních kulturních vrstev. V zahluobených objektech byly nalezeny většinou již tvarově vyspělejší a zdobené nádoby. Ani tyto sídlištní celky však nepocházejí z jedné fáze. Objevují se v nich jak nádoby s atypickou primitivní výzdobou (např. metopy, různé kosočtverce, zavěšené trojúhelníky vyplněné hřebenovými vpichy, chaoticky rozmístěné vpichy či vertikální hřebenové pásy v různých kombinacích), tak i poměrně vyspělá stylově jednotná keramika, vyráběná již s pomocí rychlejší rotace.

Z hlediska diskuse o chronologii staroslovanské keramiky jsou důležité především dva objekty č. 81 a 93 (obr. 9). V případě objektu 81 se jednalo o typickou zásobní jámu vakovitého profilu a kruhového půdorysu s maximální hloubkou 115 cm a maximálním průměrem 107 cm. Objekt 93 měl nepravidelný tvar s vybíhajícími laloky. Byl zahluoben maximálně 48 cm. Jeho délka činila 394 cm a šířka 226 cm. Hnědá výplň objektu s čočkami mineralizovaného popela byla značně promíšena pískem, a proto nebyla na písčitém podloží příliš zřetelná. Přesto se zdá, že objekt 93 tvořil určitou funkční jednotku s dalšími objekty, které s ním těsně sousedily nebo byly vyděleny v jeho rámci a obsahovaly nálezy podobného charakteru. Jedná se o objekt 39 podlouhlého oválného tvaru (délka 303 cm, šířka 138 cm, hloubka 34 cm), objekt 94 — mísovitou jámu kruhového půdorysu (max. průměr 110 cm, hloubka 41 cm) a objekt 89 — kruhovou jámu s vakovitým profilem (max. průměr 87 cm, hloubka 54 cm).

Kromě běžných nálezů (např. keramika, zvířecí kosti, mazanice) byl v objektu 93 nalezen fajánsový korálek a v objektu 81 spolu s železnými zlomky a železnou tulejkou (nejspíše z hrotu šípu, obr. 12:7-9) i fragmenty dvou bronzových náušnic (obr. 10-13).

Korálek z objektu 81 (obr. 10:2; tab. 3:1-3) má nepravidelný bikonický až soudkovitý tvar. Jeho výška je 7 mm a šířka 7-8 mm. Otvor pro niť měl v průměru 1,5 mm. Zdoben byl strmou bílou vlnovkou, která nevystupuje výrazně na povrch. Po vyjmutí z výplně objektu měl korálek na povrchu zlatohnědou barvu, která však postupně mizela (v souvislosti s tím, jak se s nálezem pracovalo). Pod touto (korozní?) vrstvičkou se objevila původní tmavočervená barva korálku. Na základě přírodovědného rozboru (viz příspěvek M. HLOŽKA v tomto čísle SPFFBU) se ukázalo, že korálek nebyl asi vyroben ze skla, jak se původně soudilo, ale z keramiky, jejíž povrch byl potažen olovnatou glazurou. Jedná se tedy o fajáns.

Nejlepší paralely k formě, výzdobě, velikosti i barvě korálu nacházíme na merovejských řadových pohřebištích (obr. 14). Jedná se především o bavorské pohřebiště v Altenerdingu (SAGE 1984). Zde se např. v hrobech 632, 839 či 1087 (obr. 14:2-4), datovaných okolo a po roce 600 (hrob 632: 600-690 n.l., hrob 839: okolo 600 n.l., hrob 1087: 600-690 n.l.; PLETERSKI 2000), objevují dvoukónické korále červenavé barvy zdobené strmou bílou vlnovkou, jejichž rozměry odpovídají nálezu z Břeclavi – Líbivé. Podobné jsou i korálky z alamanského pohřebiště ve Weingartenu, které jsou však na červohnědém podkladu zdobeny dvěma bílými, navzájem se křížícími vlnovkami a tečkami (Typ 52, THEUNE — VOGT 1990, 42). Tento typ je zde datován od roku 570 do roku 670 (THEUNE — VOGT 1990, 30; THEUNE — VOGT 1999, 25-29, Fig. 2.2). Strmou vlnovkou jsou zdobeny i kulovité korálky z raně a středoaavských pohřebišť. Liší se však v barvě. Výzdoba je žlutá na černém podkladě (PÁSZTOR 1997, 227). Dvoukónické korále tmavých barev zdobené vlnovkou nachází na avarských nekropolích 7.-8. stol. i Z. Čilinská (1975, 86-87). Konstatuje, že v hrobech s náušnicemi z 8. stol. již jejich výskyt vyznívá. Původ výzdoby korálů v podobě bílé vlnovky hledá Čilinská na západě (1966, 160). Zde můžeme hledat i vzory pro korálek z Břeclavi – Líbivé. Přesto, že tvarem, velikostí, výzdobou i barvou takřka přesně odpovídá korálům známým např. z Altenerdingu, liší se od nich výrazně materiálem, ze kterého byl vyroben. Analogické korále z okolních zemí jsou totiž na rozdíl od fajánsového korálu z Líbivé vyrobeny ze skleněné pasty.

Zda se v případě korálu z Líbivé jedná o import z cizího prostředí či originální slovanský výrobek, nelze jednoznačně rozhodnout. Znalost výroby fajánsu však u časných Slovanů vyloučit nelze, jak ukazují např. nálezy ze slovenských Považan (STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ – KRIŠTÍN 1993, 60-61).

Druhý chronologicky významný nález z Břeclavi – Líbivé pochází z objektu 81. Jedná se o dva fragmenty dutých kónických trubiček vyrobených z bronzového plechu (délka 9 mm — max. šířka. 4,5; délka 7 mm — max. šířka 4,5 mm), zdobených příčným plastickým žebrováním (obr. 12:2; tab. 3:4). Větší z obou fragmentů byl na širší straně uzavřen bronzovým plíškem, nejspíše zbytkem bubínku. Podle analogií ze západního prostředí se jedná bezpochyby o pozůstatky dvou bubínkových náušnic, konkrétně o střední část, která spojovala bubínek se spodním obloukem náušnice. Bubínkové náušnice s kónickou, resp.

cylindrickou střední částí jsou ve střední Evropě typické právě pro prostředí alamanské a bajuwarské, kam se jejich předlohy dostávají přímo z byzantského prostředí. U Avarů se tento typ bubínkových náušnic prakticky nevyskytuje (FREEDEN 1979, 388-389). Vynikající analogie máme především z východního Bavorska (obr. 14:5-10), a to jak z Podunají osídleného Bavory (např. Staubing / hrob 21, hrob 28 – FISCHER 1993, 43-44, Tafel 7; Höhenrain – SCHWARZ 1984, 64, Abb. 33), tak i z oblasti Horní Falce a Horních Frank (terra Sclavorum) osídlené Slovy (Burglengenfeld / hrob 6 – STROH 1954, 12 Tafel 1, 3; Weissmain / hrobu 2 - SCHWARZ 1984, 64, Abb. 33). Bubínkové náušnice zde byly vyráběny často ze zlata, dále i ze stříbra a bronzu. Jejich varianta s relativně dlouhou kónickou žebrovanou střední částí, odpovídající nálezu z Líbivé, je datována do 8. stol. (FISCHER 1993, 43-44), a především do jeho první poloviny (SCHWARZ 1984, 64).

Doplníme-li k výše diskutovaným sídlištním nálezům i milodary z pohřebišť období stěhování národů, které v Břeclavi – Líbivé raně středověkému sídlišti předchází, můžeme velice dobře synchronizovat jednotlivé vývojové fáze naší lokality s jihoněmeckou chronologií, kterou naposledy shrnula Claudia Theune (1999). Nálezy z hrobů stěhování národů (MACHÁČEK – KLANICOVÁ 1997), tedy hlavně ledvinovitá přezka, derivát spony typu Prag a náušnice s polyedrickým zakončením, lze podle periodizace ženských hrobů jihozápadního Německa synchronizovat s fází (Modephase) SW I (450-530 n.l.), a to především s nejstarším stupněm A a B. Korálek z objektu 93 se nejvíce blíží exemplářům, které se vyskytují v kombinační skupině (Perlenkombinationgruppe) D-F. Takovéto náhrdelníky patří k fázi (Modephase) SW III (570-610 n.l.) až SW IV (610-670 n.l.). Bubínkové náušnice se začínají objevovat až v poslední fázi (Modephase) SW V (670-720 n.l.). Vývoj některých variant těchto náušnic, jak bylo uvedeno výše, však pokračuje i dále.

Podle keramických nálezů lze diskutované objekty z Líbivé dobře zařadit i do výše popsaného relativně-chronologického systému, který byl pro jižní Moravu vypracován na základě vývoje keramiky středodunajské kulturní tradice.

V objektu 93 se kromě nepočetných intruzí zdobené keramiky z velkomoravského období (cca 8,5%) (obr. 10:1,4) a keramiky laténské (cca 3,5%) objevuje v absolutní převaze nezdobená v ruce vyráběná keramika. Je zastoupena zlomky okrajů (obr. 10:3, 5; zaoblené i jednoduše seříznuté) a především fragmenty nezdobených výdutí, které tvoří přes 65% všech střepů. Jedná se často o hrubou masivní keramiku beze stop obtáčení. Někdy se v keramické hmotě nachází výrazná příměs velkých kamínků o průměru až 5 mm. Povrch bývá vertikálně vyhlazován, příp. potažen vrstvičkou jemnější hlíny. Objevují se i masivní úzká dna kotlíkovitého tvaru (obr. 10:6-7). Podobná keramika se objevuje i v kontextech, které s objektem 93 úzce souvisely a vyvážely patrně funkční jednotku. V objektu 94 byly nalezeny čtyři fragmenty z nezdobené výdutě hrubé v ruce vyráběné keramiky; v objektu 89 se kromě dvou podobných fragmentů nacházelo i masivní úzké dno (obr. 11:8). Zvláště zajímavý je objekt 39, ze kterého pochází celá štíhlá nádoba s velmi úzkým dnem a výdutí v horní

třetině, která svým tvarem navazuje na tradiční formy pražského typu (obr. 11:3). Je však zdobena hřebenovým ornamentem, při jehož rytí nebylo dostatečně využito rotace nádoby (tab. 1:1). Na okraji chybí jasné stopy obtáčení. Nejblíže analogie nalézáme v urně z hrobu 34 (DOSTÁL 1985, Tab. 10:4) na žárovém pohřebišti na Pohansku u Břeclavi (obr. 1), která stojí na přechodu mezi nezdobou a zdobenou keramikou. Z objektu dále pochází keramika zdobená velmi primitivními motivy, jako např. vlnovka rytá jednozubým nástrojem kombinovaná s vpichy podél linie, či hluboce ryté půlobloučky (obr. 11:2,5). Kromě toho se zde objevují i jisté (obr. 11:6) či možné (obr. 11:1) intruze z mladších období. Celkově lze shrnout, že celý nálezový komplex z objektů 39, 89, 93 a 94 stojí na samém počátku období, kdy Slované začali svoji keramiku zdobit, a lze ho proto zařadit do I. horizontu vývoje keramiky středodunajské kulturní tradice.

Na zcela opačném konci vývoje stojí objekt 81. Kromě početné intruze laténské keramiky z něj byla exploatována slovanská keramika vyrobená na vyšší řemeslné úrovni. Typickým zástupcem je z velké části rekonstruovatelný hrnec s mohutně klenutou širokou výdutí, rutinně rytou hřebenovou výzdobou (tab. 2:1) a výrazně obtáčeným delším okrajem (obr. 13:1). Na nádobě byly zjištěny reparační otvory. Dobrou analogii nacházíme opět na Pohansku, v urně z žárového hrobu 47 (obr. 1), která pochází z nejmladší fáze pohřebiště (DOSTÁL 1985, Tab. 13:1). V objektu 81 se nachází i fragmenty z dalších nádob zdobených s využitím rychlejší rotace (obr. 12:11; 13:2; 18). Část střepů lze přiřadit k jedné extrémně tenkostěnné nádobě s pečlivě rytou výzdobou (ukázka na obr. 12:3-5). Dna jsou pravidelná, relativně tenkostěnná, na jednom byl zjištěn otisk osy kruhu (obr. 12:1,6). Keramika, včetně nezdobených výdutí, byla bez výjimek vyrobena z dobře vypracované hlíny, ostřené jemným až středně hrubým pískem bez příměsí větších kamínků. Povrch byl pravidelný, na omak jemně drsný. Není pochyb o tom, že soubor z objektu 81 můžeme přiřadit k III. horizontu keramiky středodunajské kulturní tradice.

Spojíme-li naše dosavadní představy o vývoji keramiky středodunajské kulturní tradice s novými objevy, které byly učiněny v Břeclavi – Líbivé, a závěry, dalších badatelů, můžeme výše definované vývojové horizonty fixovat i v absolutních datech.

Nejstarší, ještě neuměle zdobená keramika I. horizontu se na Moravě objevuje již v první polovině 7. stol. Nelze však vyloučit, že první exempláře pocházejí z druhé poloviny 6. stol., jak soudí podle nálezů ze Slovensku a z okolních zemích G. Fusek (1994, 99).

Vypělou keramiku III. horizontu můžeme podle nálezů z Líbivé datovat od první poloviny 8. stol. Komplikovaný problém je však určení horní hranice tohoto horizontu. V jedné ze svých posledních statí se k němu vyjádřil i B. Dostál (1994). Upozornil především na tři zemnice z Pohanska u Břeclavi (obj. VD 116, 117, 118), z nichž dvě jsou přetaty jižní palisádou velmožského dvorce, datovaného do 1. pol. 9. stol. V obj. 117 byl nalezen nízký mísovitý hrnec, který Dostál srovnává s urnami ze žárového pohřebiště a starobyrou sídlištní kerami-

kou. Z dalších dvou objektů pocházejí již vyspělejší výrobky s bohatou výzdobou (mj. blučinský typ) (DOSTÁL 1994, 222, Abb. 3-4). Tyto objekty lze podle Dostála datovat k přelomu 8./ 9. stol. či ještě hlouběji do 8. stol. Patrně tehdy začínají na Pohansku fungovat specializované hrnčířské dílny, produkující technologicky vyspělé typy velkomoravské keramiky (DOSTÁL 1994, 222-225). Starší předvelkomoravská tradice nachází své pokračování ve skupině keramiky, kterou spojujeme s podomáckou výrobou a která se objevuje paralelně s produkty řemeslníků (MACHÁČEK 1999, 413-414) po celé velkomoravské období. Obecně lze předpokládat, že produkty specializovaných hrnčířů se nejdříve objevují na významných lokalitách v centrálních oblastech, zatímco do venkovského prostředí a na periferie se dostávají se zpožděním či vůbec ne (MACHÁČEK 1994, 184).

Při absolutním datování II. horizontu keramiky středodunajské kulturní tradice lze vyjít pouze z interpolace známých dat. Zdá se, že tento horizont spadá především do druhé poloviny 7. stol.

I. horizont	6./7. stol. – pol. 7. stol.
II. horizont	pol. 7. stol. – 7./8. stol.
III. horizont	7./8. stol. – 2. pol. 8. stol.

Navrhované chronologické schéma nestojí v rozporu se systémy, které byly navrženy pro vývoj časně slovanské keramiky pražského typu a jeho derivátů (FUSEK 1994, 91-115; JELÍNKOVÁ 1990). Jak relativní rozčlenění, tak i absolutní datace navzájem korelují.

LITERATURA

- BUBENÍK, J. 1979: Nový nález časně slovanské keramiky z Podkrušnohoří a otázka tzv. zdobeného pražského typu, AR XXXI, 151-162.
- ČILINSKÁ, Z. 1966: Slawisch – awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava.
- ČILINSKÁ, Z. 1975: Frauenschmuck aus dem 7. – 8. Jahrhundert im Karpatenbecken, SIA 23, 63-96.
- ČIŽMÁŘOVÁ, J. 1994: Sídliště ze starší doby hradištiní v Brně – Starém Lískovci, Pravěk NŘ 4, 271-288.
- DOSTÁL, B. 1982: K časně slovanskému osídlení Břeclavi-Pohanska. Studie AÚ ČSAV v Brně X/2. Praha.
- DOSTÁL, B. 1985: Břeclav-Pohansko III. Časně slovanské osídlení. Brno.
- DOSTÁL, B. 1994: Die frühmittelalterliche Keramik aus Břeclav-Pohansko. In: Staňa, Č. (Hrsg.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice Bd. I, Brno, 219-232.
- FISCHER, T. 1993: Das bajuwarische Reihengräberfeld von Staubing. Studien zur Frühgeschichte im bayerischen Donaauraum. Kallmünz Opf.

- FREEDEN, von U. 1979: Untersuchungen zu merowingerzeitlichen Ohringen bei den Alamanen, BRGK 60, 227-441.
- FUSEK, G. 1991: Včasnoslovanské sídlisko v Nitre na Mikovom dvore, SIA XXXIX.-2, 289-330.
- FUSEK, G. 1994: Slovensko vo včasnoslovanskom období. Nitra.
- JELÍNKOVÁ, D. 1990: K chronologii sídlištních nálezů s keramikou pražského typu na Moravě. In: Praveké a slovanské osídlení Moravy. Sborník příspěvků k osmdesátým narozeninám akademika Josefa Poulíka. Brno, 251-281.
- MACHÁČEK, J. – KLANICOVÁ, E. 1997: Die Gräber aus der Völkerwanderungszeit in Břeclav / Lundenburg - Libivá, In: Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno, Brno, 57-65.
- MACHÁČEK, J. 1993: Analýza žárového pohřebiště z Břeclavi-Pohanska, Přehled výzkumů 1991, 33-39.
- MACHÁČEK, J. 1994: Podunajský typ aneb keramika středodunajské kulturní tradice. Brno. rkp diplomové práce.
- MACHÁČEK, J. 1995: Die Analyse des Brandgräberfeldes von Břeclav-Pohansko. Bemerkungen zur slawischen Ethnogenese in Mitteleuropa, Archaeologia Austriaca 79, 219-231.
- MACHÁČEK, J. 1995: Keramika středodunajské kulturní tradice. Příspěvek k diskusi o terminologii raného středověku., SPFFBU E 40, 61-67.
- MACHÁČEK, J. 1998: Studie zur Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition, SIA XLV 1997-2, 353- 418.
- MACHÁČEK, J. 1999: Studie k velkomoravské keramice. Brno. rkp disertační práce.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. 1993: Slovanské sídliště u Poštorné (okr. Břeclav) a struktura časně slovanského a předvelkomoravského osídlení na soutoku Moravy a Dyje, Jižní Morava 29, 7-30.
- NOVOTNÝ, B. 1956: Slovanské sídliště u Poštorné, AR VIII, 168-171, 186-187.
- PARCZEWSKI, M. 1993: Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen. Wien.
- PÁSZTOR, A. 1997: Typologische Untersuchung der früh- und mittelawarenzeitlichen Perlen aus Ungarn. In: Freedden, von U. – Wiczorek, A. (Hrsg.): Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Bonn, 213-230.
- PLETERSKI, A. 2000: Grobišče kot nosilec arheoloških informacij – primer Altenerding. Ljubljana, rkp disertační práce.
- POULÍK, J. 1948: Staroslovanská Morava. Praha.
- SAGE, W. 1984: Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Ser. A, Band 14. Berlin.
- SCHWARZ, K.: Frühmittelalterlicher Landesausbau im östlichen Franken zwischen Steigerwald, Frankenwald und Oberpfälzer Wald. Mainz.
- STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. – KRIŠTÍN, J. 1993: Analyse von Tiegeln aus frühslawischen Siedlungsobjekten in Považany, Archeoslavica 2, 53-61.
- STROH, A. 1954: Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz. Kallmünz Opf.
- THEUNE-VOGT, C. 1999: On the chronology of Merovingian-period grave goods in Alamannia. In: Hines, J. – Nielsen K.H. – Siegmund, F. (Ed.): The Pace of Change. Studies in Early-Medieval Chronology. Cardiff Studies in Archaeology, 23-33.
- THEUNE-VOGT, C. 1990: Chronologische Ergebnisse zu den Perlen aus dem alamannischen Gräberfeld von Weingarten, Kr. Ravensburg. Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar der Philipps – Universität Marburg. Heft 33. Marburg.
- ZEMAN, J. 1976: Nejstarší slovanské osídlení Čech, PA 67, 115-235.

EIN BEITRAG ZUR ABSOLUTEN UND RELATIVEN CHRONOLOGIE DER KERAMIK DER MITTELDANUBISCHEN KULTURTRADITION IN SÜDMÄHREN

Der vorliegende Beitrag befaßt sich mit der absoluten und relativen Chronologie der Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition. Mit diesem Termin bezeichnen wir die verzierte und nachgedrehte Keramik, die bei den mährischen Slawen im 7.-8. Jahrhundert n. Ch. auftauchte.

Bei der Diskussion über die Entwicklung der Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition gehen wir von der Voraussetzung aus, daß sich die Art und Weise der Herstellung im 7. und 8. Jahrhundert nach und nach änderte. Es ist anzunehmen, daß es mehrere Entwicklungsphasen in der Zeitspanne von der einfachen, handgemachten Keramik vom Prager-Typus bis hin zur handwerklich vollkommenen Ware des 9. Jahrhunderts gaben, die uns die Keramik detaillierter gliedern können. Das Evolutionsmodell gilt vor allem in den Landansiedlungen, wo die gesellschaftlich-wirtschaftlichen Verhältnisse eine lange Zeit unveränderlich bleiben, und in den Regionen, wohin die technologischen und Verzierungsornamente, die auf die spätantike Tradition der römischen Provinzen verweisen, nur indirekt vordringen.

Die Entwicklungsveränderungen der Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition lassen sich nach der Verzierung, der Art und Weise des Nachdrehens, der Oberflächengestaltung und des Materials charakterisieren.

Die Entwicklung dieser Keramik wurde am Beispiel der Funde vom Brandgräberfeld und der vorgroßmährischen Ansiedlung in Pohansko bei Břeclav, ferner von den Ansiedlungen in Břeclav/Pošťorná-Štoglova jáma und von Brno-Starý Lískovec präsentiert.

In allen angeführten Lokalitäten wird das Vorhandensein dreier relativ chronologischer Phasen der Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition bestätigt (Abb. 1-8), die mit ihren technologischen Veränderungen zusammenhängen. Im I. Horizont kommt neben der handgemachten Keramik die primitiv verzierte und auf einer stehenden oder nur unterbrochen rotierenden Töpferscheibe hergestellte Keramik, mit einem schwach oder nicht nachgedrehten Rand, vor. Neben den Kammwellenlinien und -bänder treten auch verschiedene atypische Ornamente wie z. B. unregelmäßige Zickzacklinien, Rundbogenstiche, vertikale und kurze Rillenbänder, Metopenornament auf. Diese Keramikformen verweisen noch auf den Prager-Typus und seine Derivate. Dieser Tradition entspricht in einigen Fällen auch die Oberflächengestaltung. Sie kann geglättet oder mit einer dünnen Masse feinen Materials überzogen werden.

Im II. Horizont tauchen noch die Komplexe von Mischcharakter (verzierte und unverzierte Keramik) auf. Dieser Horizont zeichnet sich durch die archaische, mit Hilfe der langsam, jedoch fließend rotierenden Töpferscheibe (Unterlage) geritzte Verzierung aus. Man verfolgt hier kein größeres Auftreten der atypischen Motive; die Verzierung besteht aus klassischen Kammwellenbändern und horizontalen Rillenbändern. Die Ränder dieses Horizonts werden schon mehr nachgedreht.

Die Keramik des III. Horizontes zeichnet sich schon durch einen relativ entwickelten Charakter aus. Diese Keramik wurde mit Hilfe der schnelleren Rotation hergestellt, was die routinierte Verzierung (z. B. die Neigung der Kammwellenbänder) sowie die Profilierung beeinflusste. Am Oberteil der Gefäße kann man die Spuren eines stark formierenden Nachdrehens verfolgen, die in einigen Fällen auf der Innen- sowie Außenseite sichtbar sind. Einige Ränder sind stark ausladend, ein Gefäßteil ist relativ dünnwandig. Es kommen hier nicht mehr die Gefäße ohne Verzierung

oder die primitiv verzierten Gefäße vor. Der III. Horizont hängt schon mit den Anfängen der Produktion der professionellen bzw. halbprofessionellen Werkstätten zusammen, und er stellt die Vorstufe der Keramik von großmährischem Charakter dar.

Die absolute Datierung der Entwicklung der Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition ist bisher ungeklärt. Für den diskutierten Zeitraum fehlt in Mähren eine größere Menge der chronologisch aussagekräftigen Funde. Das chronologische System basiert vor allem auf der spezifischen Entwicklung der slawischen Keramik. Es läßt sich nur kompliziert mit den weit detaillierter erarbeiteten Systemen der umliegenden Kulturkreisen in den Nachbarländern synchronisieren. Neuerdings können wir jedoch dank den Ergebnissen der Forschung des Instituts für Archäologie und Museumswissenschaft der FF MU das mährische chronologische System mit der wichtigen süddeutschen Chronologie in Übereinstimmung bringen.

Im Rahmen der Ausgrabung im Kataster der Stadt Břeclav/Lundenburg in der Lokalität Lbivá wurden die Belege einer intensiven Besiedlung von der Urzeit bis zur Zeitgeschichte nachgewiesen. Vor allem das Gräberfeld mit 15 Gräbern aus der älteren Phase der Völkerwanderungszeit ist von großer Bedeutung. Die zahlreichsten archäologischen Funde, die in Lbivá zutage kamen, gehören jedoch der frühmittelalterlichen Ansiedlung an. Diese gab es hier kontinuierlich von der frühslawischen Zeit bis zur hochgroßmährischen Phase.

Für die Diskussion über die Chronologie der altslawischen Keramik sind vor allem zwei Objekte Nr. 81 und 93 von Bedeutung (Abb. 9).

Neben den üblichen Funden (z. B. die Keramik, die Tierknochen, das Hüttenlehm) wurde eine Fayenceperle im Objekt 93 und auch Fragmente zweier Ohringe aus Bronze gemeinsam mit den Eisenbruchstücken und einer eisernen Tülle (höchstwahrscheinlich von einer Pfeilspitze) im Objekt 81 gefunden (Abb. 10-13).

Die Perle aus dem Objekt 93 (Abb. 10:2, Tab. 3:1-3) zeichnet sich durch eine unregelmäßige bikonische bis tonnenförmige Form aus. Ihre Höhe beträgt 7 mm und die Breite 7-8 mm. Sie wurde mit einer steilen weißen Wellenlinie verziert, die auf der Oberfläche nicht plastisch ausgeprägt ist. Die Perle hatte nach dem Ausnehmen aus der Objektfüllung auf der Oberfläche goldbraune Farbe, die jedoch allmählich verloren ging (dies hing mit der Behandlung des Fundes zusammen). Unter dieser dünnen (Korrosions-?) Schicht trat die ursprüngliche dunkelrote Perlenfarbe auf. Die naturwissenschaftliche Analyse ergab, daß die Perle nicht aus Glas (wie man ursprünglich vermutete), sondern aus der Keramik, deren Oberfläche mit einer Bleiglasur überzogen wurde, gefertigt worden war.

Die besten Parallelen zu der Form, der Verzierung, der Größe sowie der Perlenfarbe kann man auf den merowingischen Reihengräberfeldern verfolgen (Abb. 14). Es handelt sich vor allem um das bayerische Gräberfeld von Altenerding (Sage 1984). Zum Unterschied von der Fayenceperle von Lbivá wurden die Perlen aus dem westlichen Raum aus einer Glaspaste produziert. Es läßt sich eindeutig nicht festlegen, ob die Perle von Lbivá einen Import aus einem anderen Gebiet oder ein originales slawisches Produkt darstellt.

Der zweite chronologisch aussagekräftige Fund von Břeclav-Lbivá stammt aus dem Objekt Nr. 81. Es handelt sich um zwei Fragmente von hohlen konischen Röhrcchen aus Bronzeblech (Länge 9 mm - max. Breite 4,5; Länge 7 mm - max. Breite 4,5 mm), mit schräger plastischer Rippenverzierung (Abb. 12:2, Tab. 3:4). Das größere von beiden Fragmenten wurde auf der breiteren Seite mit einem kleinen Bronzeblech, höchstwahrscheinlich einem Bommelrest, abgeschlossen. Aufgrund der Analogien aus dem westeuropäischen Raum handelt es sich zweifelsohne um ein Residuum zweier Bommelohrringe, konkret um das Mittelstück, das die Bommel mit dem unteren

Bügel des Ohringes verband. Die Bommelohrringe mit dem konischen bzw. zylindrischen Mittelstück sind in Mitteleuropa vor allem für den allamanischen und bajuwarischen Raum typisch, wohin ihre Vorbilder direkt aus dem byzantinischen Raum vordrangen. Hervorragende Analogien kennen wir vor allem aus Ostbayern (Abb. 14). Ihre Variante mit einem relativ langen konischen Mittelstück mit Rippenverzierung, die dem Fund von Lébivá entspricht, wird in das 8. Jahrhundert, und besonders in seine erste Hälfte datiert.

Wenn wir neben den oben diskutierten Siedlungsfunden auch die Beigaben vom Gräberfeld der Völkerwanderungszeit (die in Břeclav-Lébivá der frühmittelalterlichen Ansiedlung voranging) einbeziehen, können wir die einzelnen Entwicklungsphasen unserer Lokalität mit der süddeutschen Chronologie, die das letzte Mal von Claudia Theune (1999) zusammengefaßt wurde, synchronisieren. Die Funde aus den Gräbern der Völkerwanderungszeit, d.h. vor allem eine nierenförmige Schnalle, ein Derivat der Fibel vom Typus Prag und die Ohrringe mit polyedrischem Abschluß lassen sich aufgrund der Periodisierung der Frauengräber in Südwestdeutschland mit der Phase (Modephase) SW I (450-530), und vor allem mit der ältesten Stufe A und B synchronisieren. Die Perle aus dem Objekt 93 hat die nächste Parallele in den Exemplaren, die in der Perlenkombinationsgruppe D-F auftreten. Diese Halsketten gehören der Modephase SW III (570-610) bis SW IV (610-670) an. Die Bommelohrringe tauchen zum ersten Male erst in der letzten Modephase SW V (670-720) auf. Wie schon oben angeführt, setzt die Entwicklung einiger Varianten jedoch weiter fort.

Anhand der keramischen Funde lassen sich die diskutierten Objekte von Lébivá gut auch dem oben erwähnten chronologischen System zuordnen, das für Südmähren aufgrund der Entwicklung der Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition erstellt wurde.

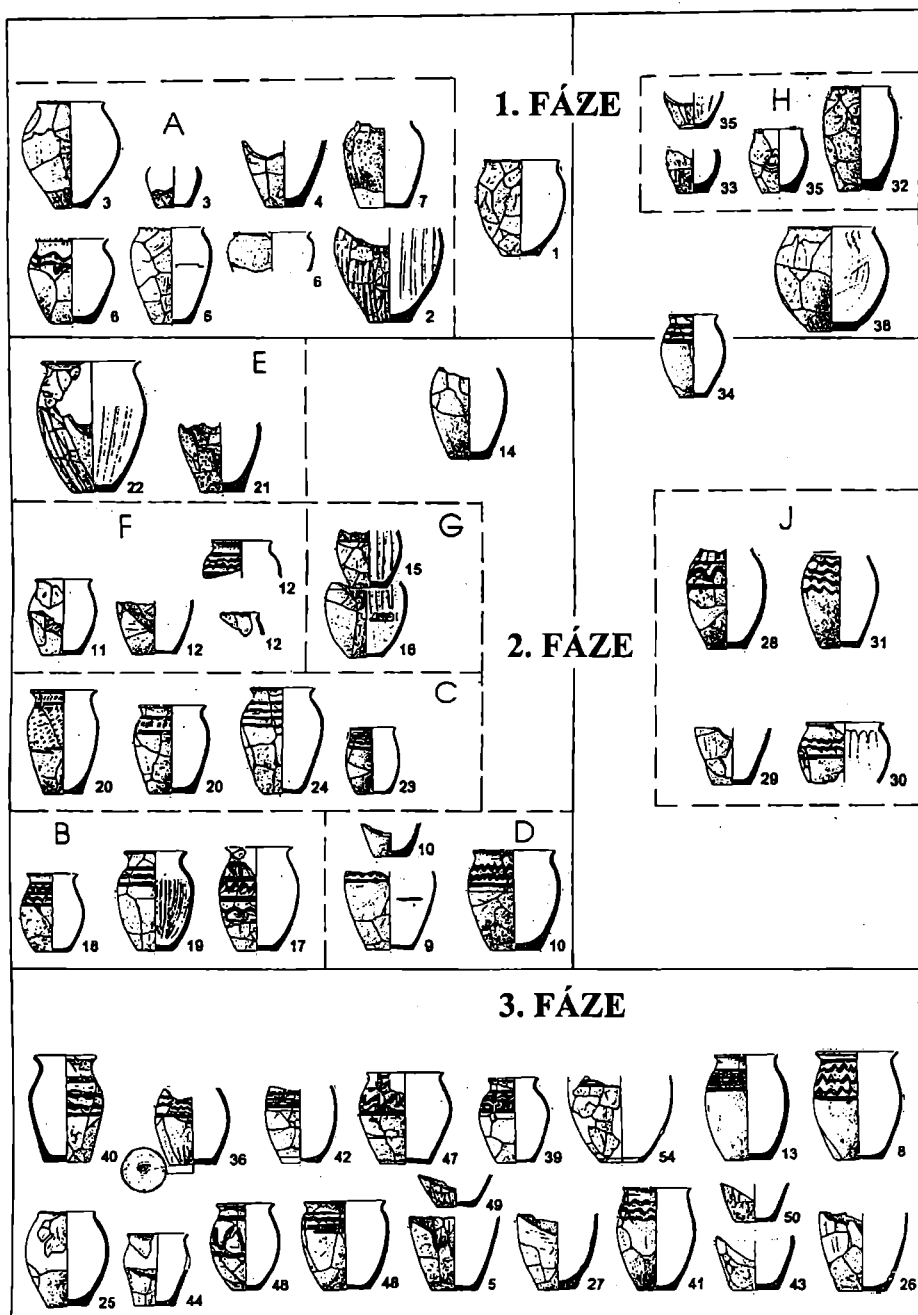
Der Fundkomplex aus den Objekten 39, 89, 93 und 94 stellt den Beginn jener Periode dar, in der die Slawen mit der Verzierung ihrer Keramik anfangen. Aus diesem Grunde läßt sich dieser Fundkomplex dem I. Horizont der Keramikentwicklung der mitteldanubischen Kulturtradition zuordnen.

Das Objekt 81 steht demgegenüber auf der völlig entgegengesetzten Seite der Entwicklung. Zweifelsohne läßt sich dieser Komplex dem III. Horizont der Keramikentwicklung der mitteldanubischen Kulturtradition zuordnen.

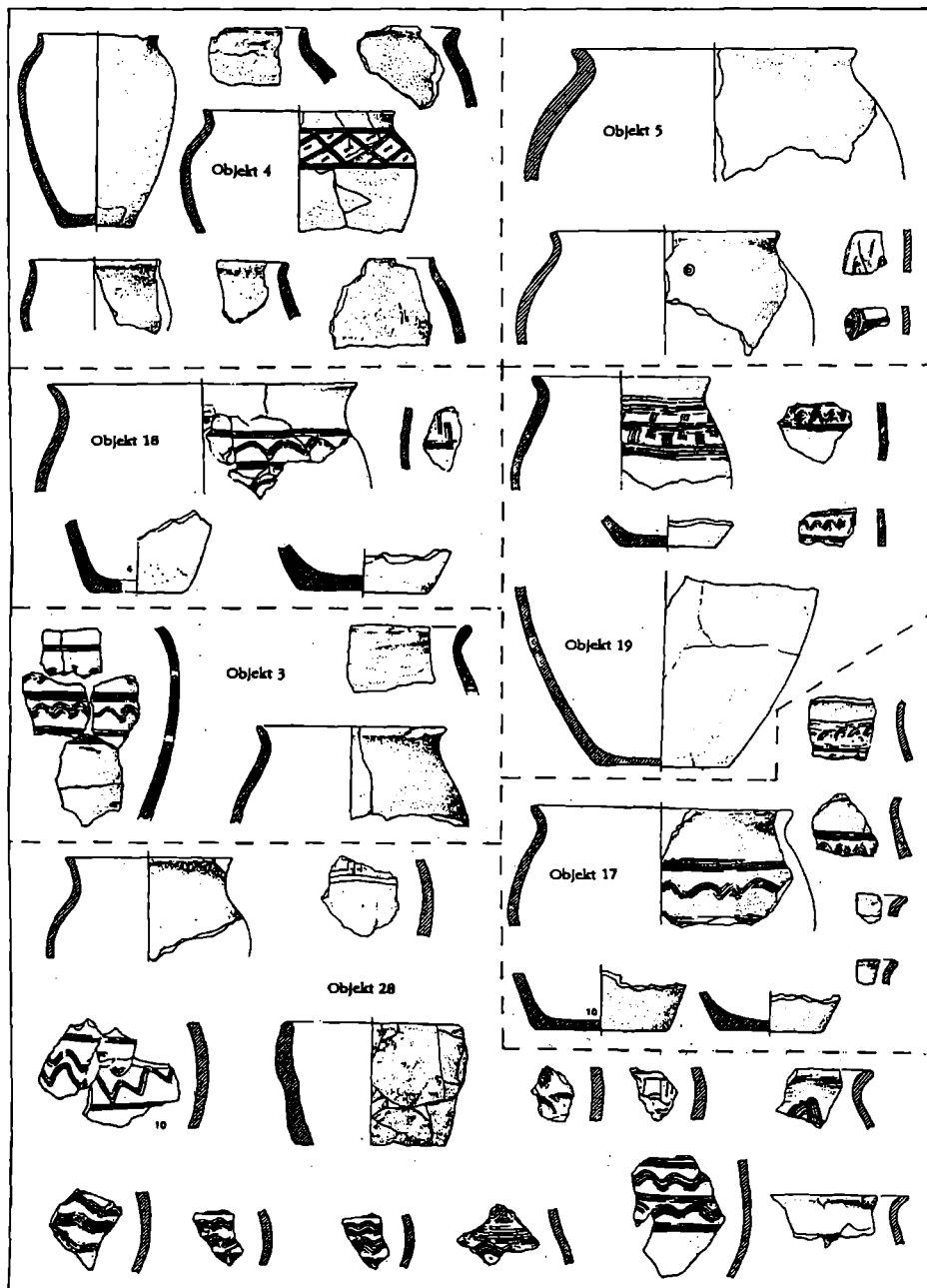
Wenn wir unsere bisherigen Hypothesen von der Entwicklung der Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition mit den neuen, in Břeclav-Lébivá gemachten Entdeckungen sowie mit den Schlußfolgerungen anderer Wissenschaftler in Zusammenhang bringen, können wir die oben definierten Entwicklungshorizonte auch in den absoluten Daten fixieren.

Die älteste, noch nicht besonders qualitativ voll verzierte Keramik des I. Horizontes taucht in Mähren schon in der 1. Hälfte des 7. Jahrhunderts auf. Es ist jedoch nicht auszuschließen, daß die ersten Exemplare schon aus der 2. Hälfte des 6. Jahrhunderts stammen.

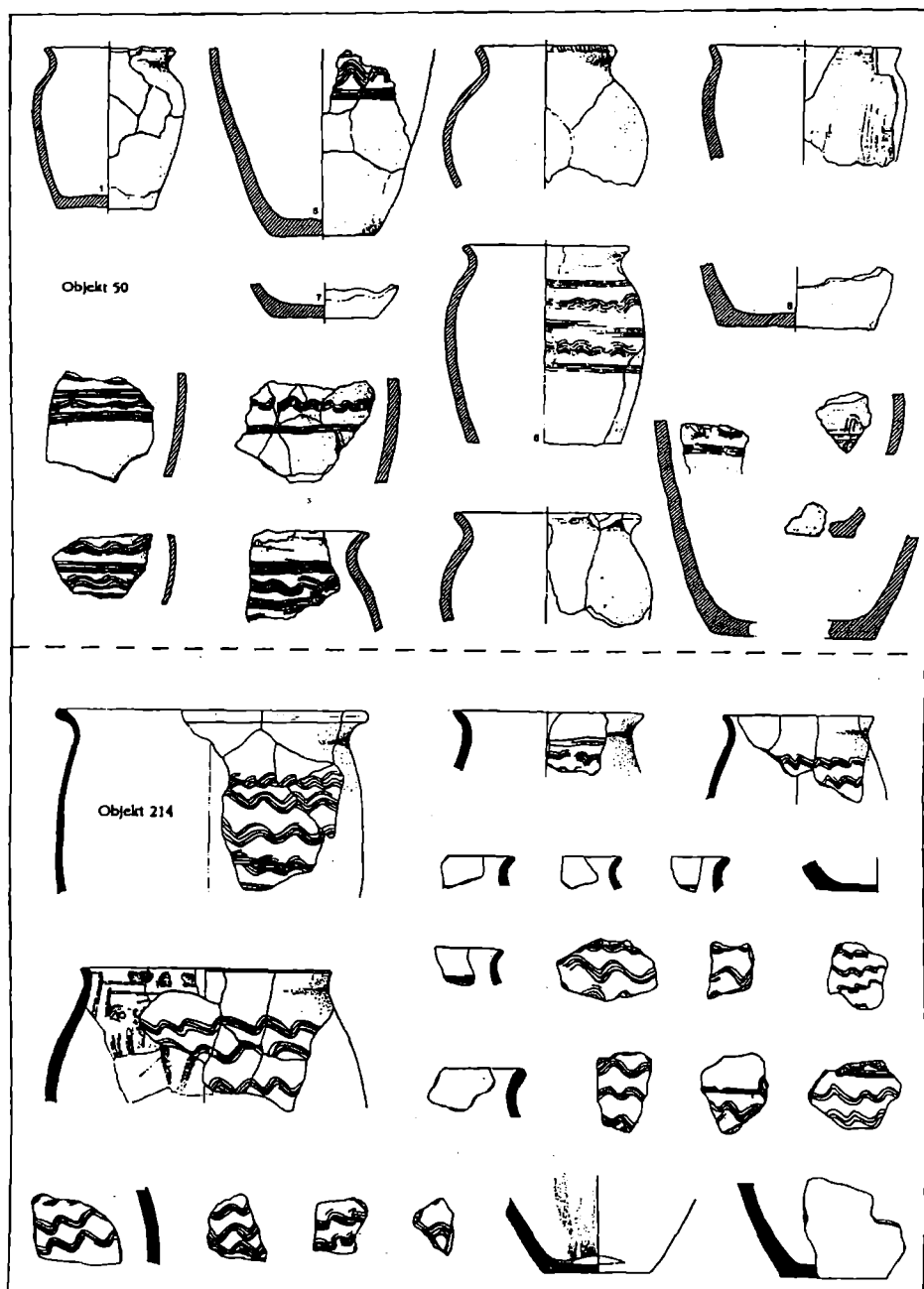
Die entwickelte Keramik des III. Horizontes kann man aufgrund des Fundguts von Lébivá in den Zeitraum von der 1. Hälfte des 8. Jahrhunderts bis zur 2. Hälfte des 8. Jahrhunderts datieren; d. h. in jene Zeit, als spezialisierte Töpferwerkstätten im südmährischen Raum erschienen. Für die absolute Datierung des II. Horizontes der Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition kann man nur von der Interpolation bekannter Daten ausgehen. Es ist anzunehmen, daß dieser Horizont vor allem in die 2. Hälfte des 7. Jahrhunderts datiert werden kann.

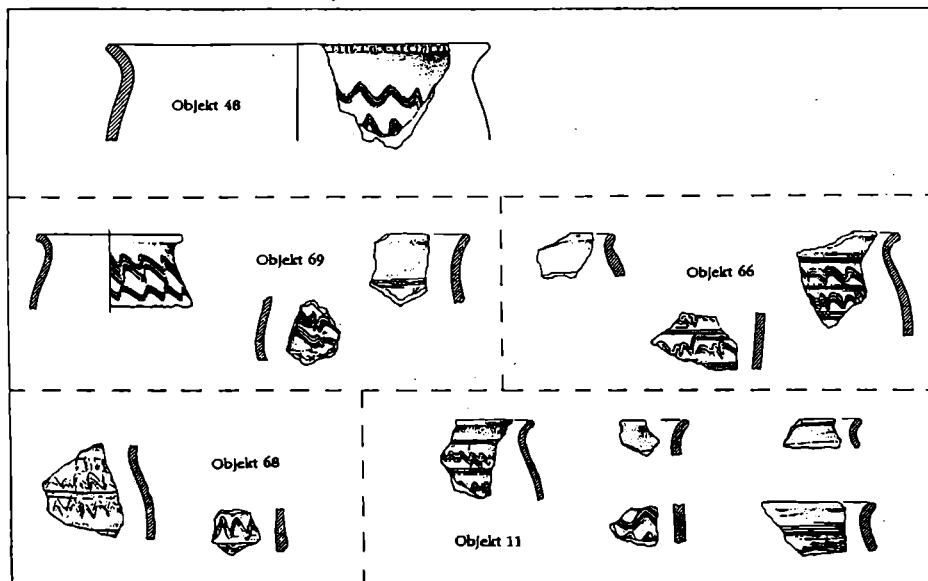
Obr. 1. Břeclav – Pohansko. Žárové pohřebiště. Vývojové fáze dle horizontální stratigrafie.

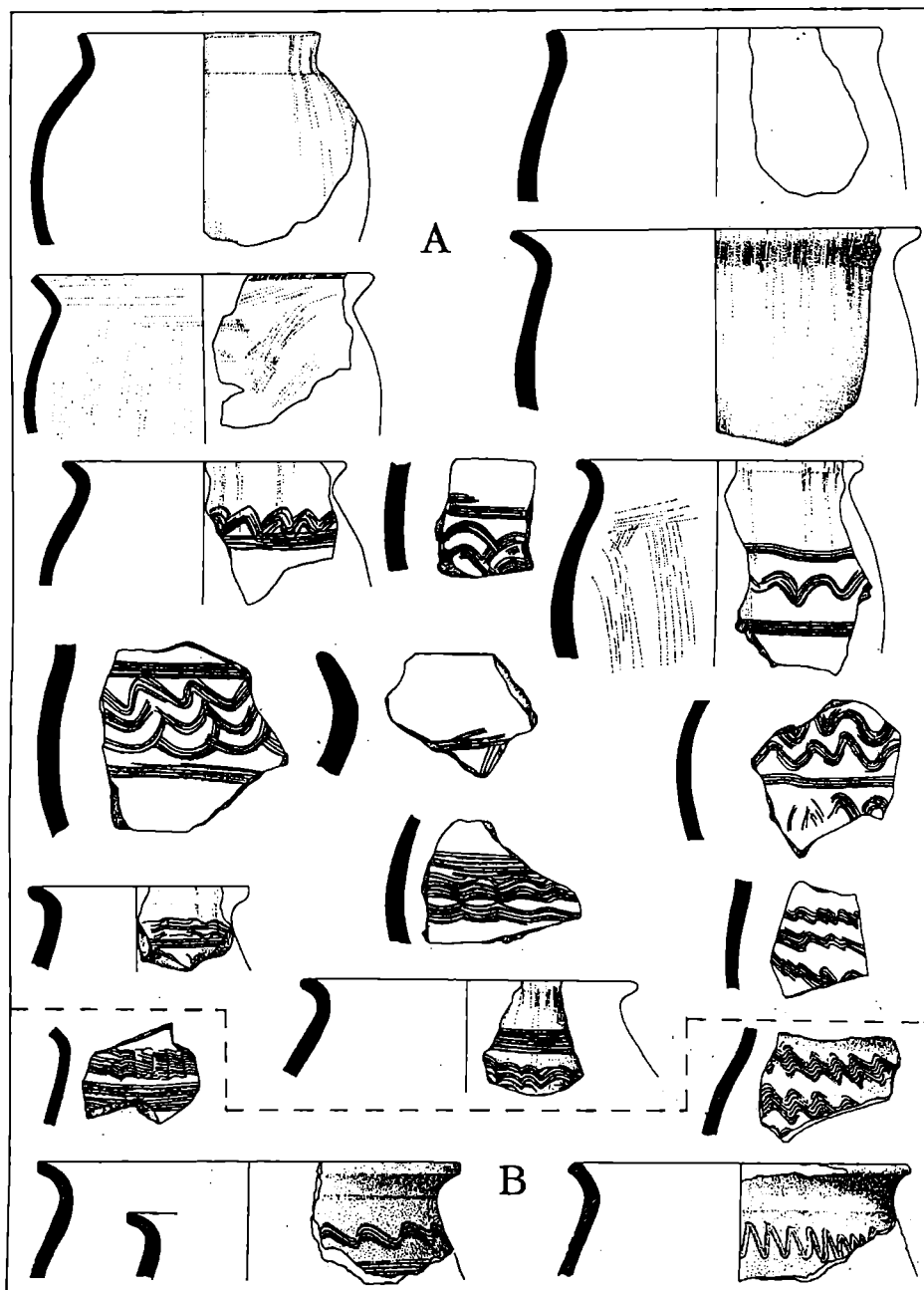
Obr. 2. Břeclav – Pohansko. I. horizont.

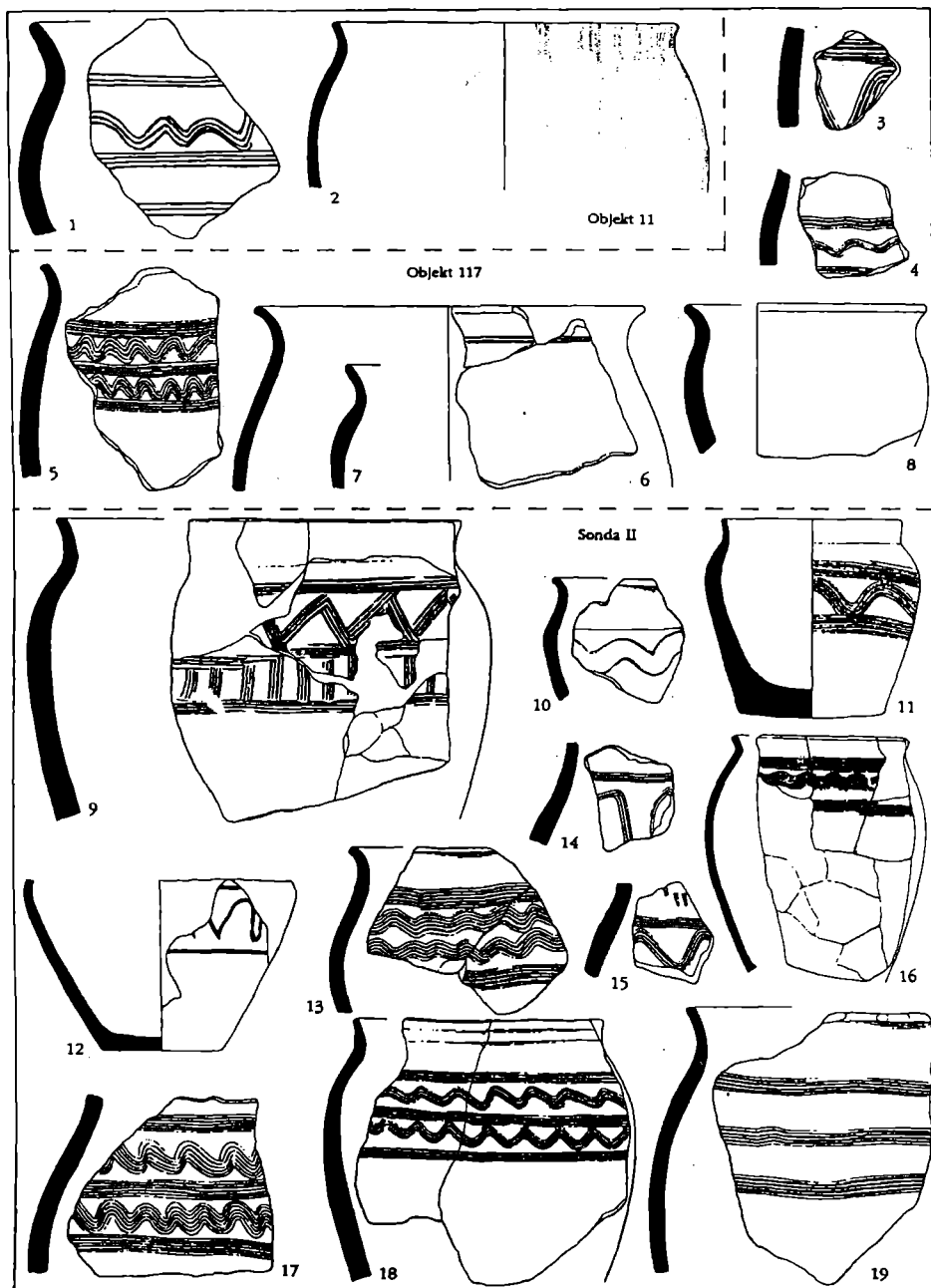
Obr. 3. Břeclav – Pohansko. II. horizont.

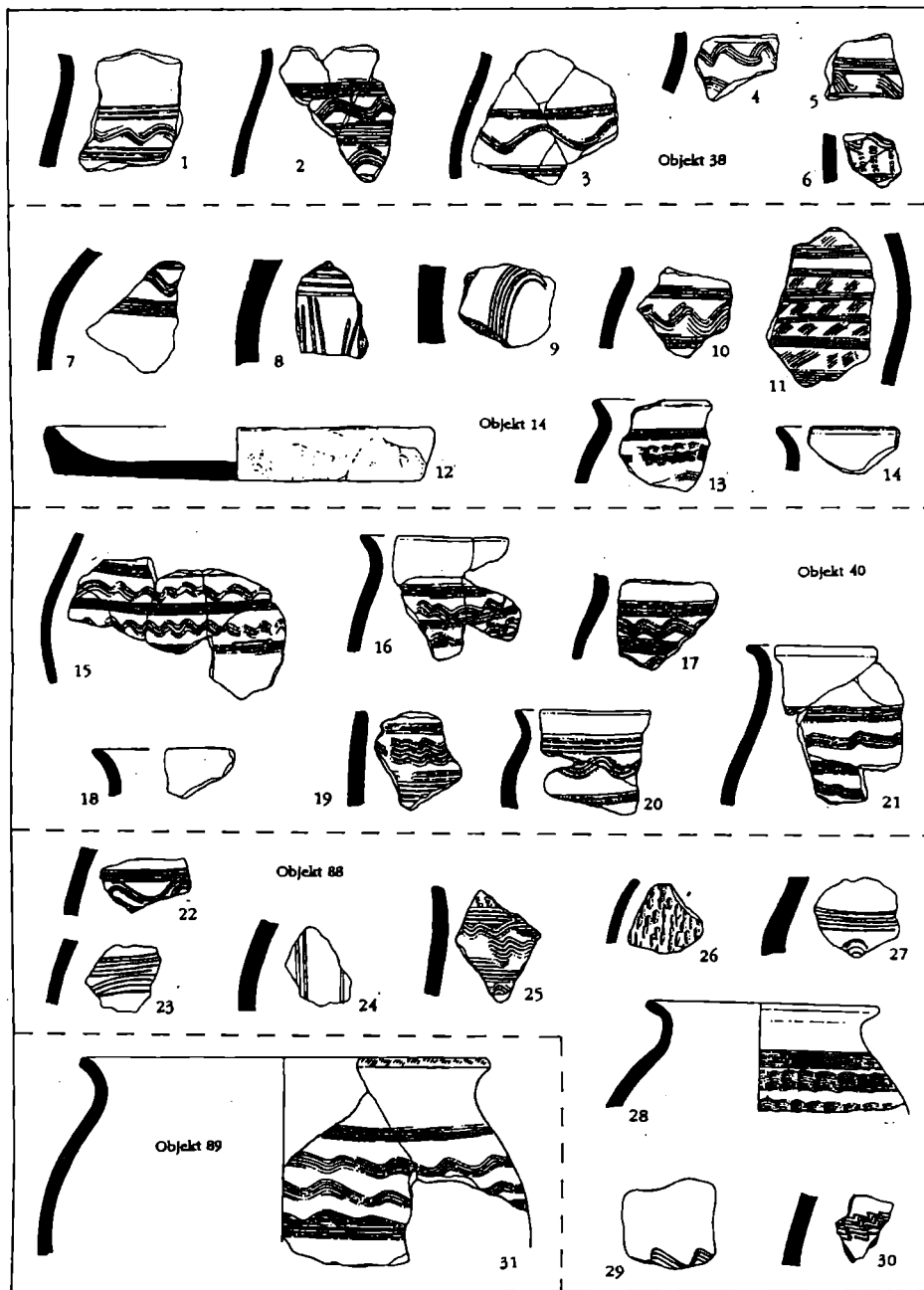
Obr. 4. Břeclav – Pohansko. III horizont.

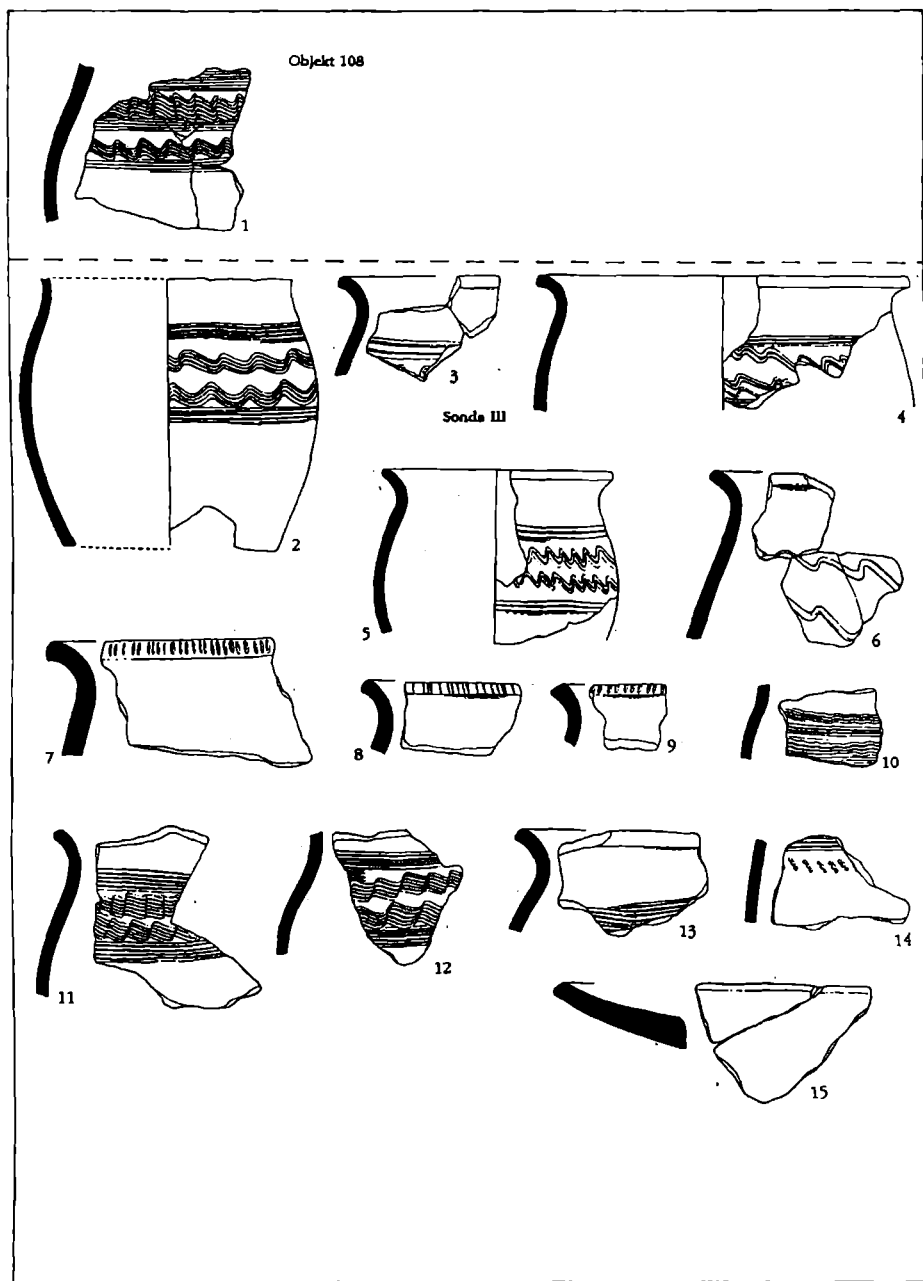
Obr. 5. Poštomá – Štoglova jáma. A: I – II horizont, jáma 12. B: III. horizont.

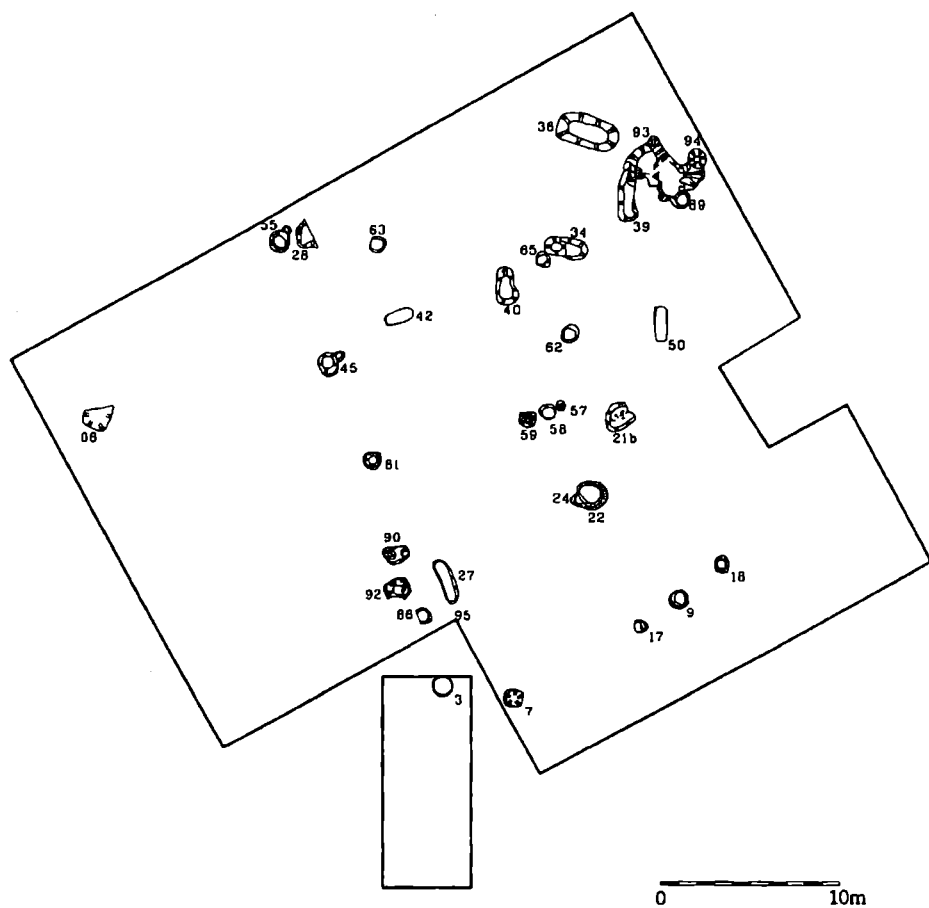
Obr. 6. Brno – Starý Lískovec. I. horizont.

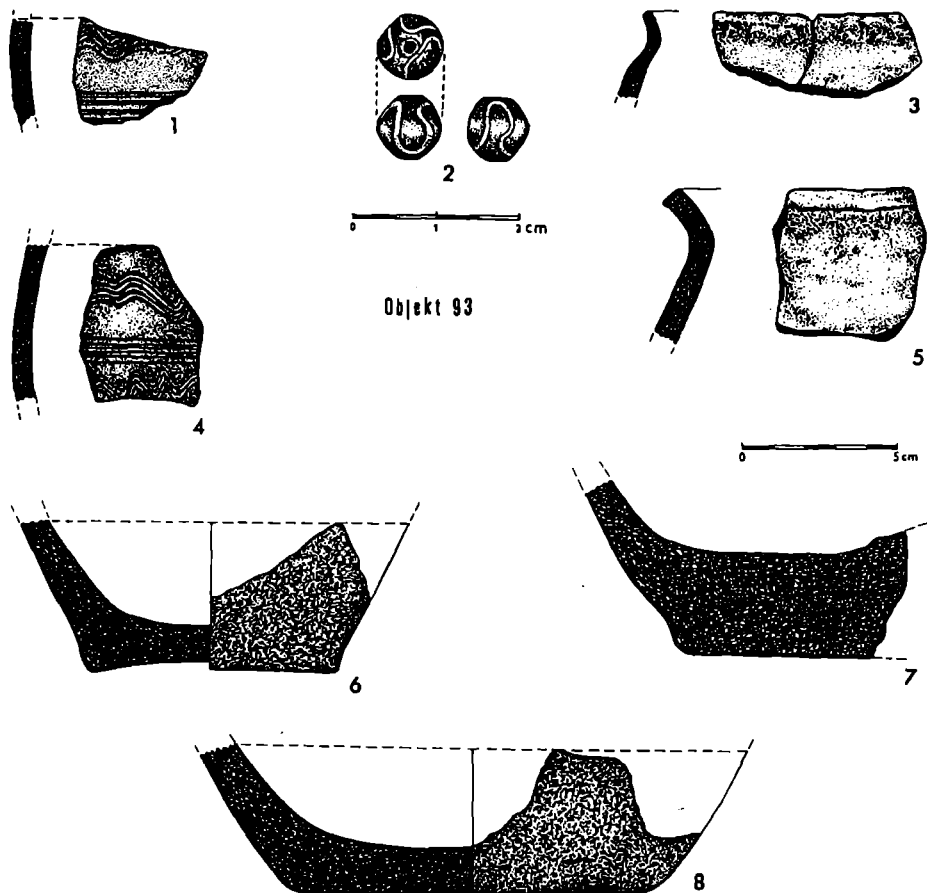
Obr. 7. Brno – Starý Lískovec. II. horizont.

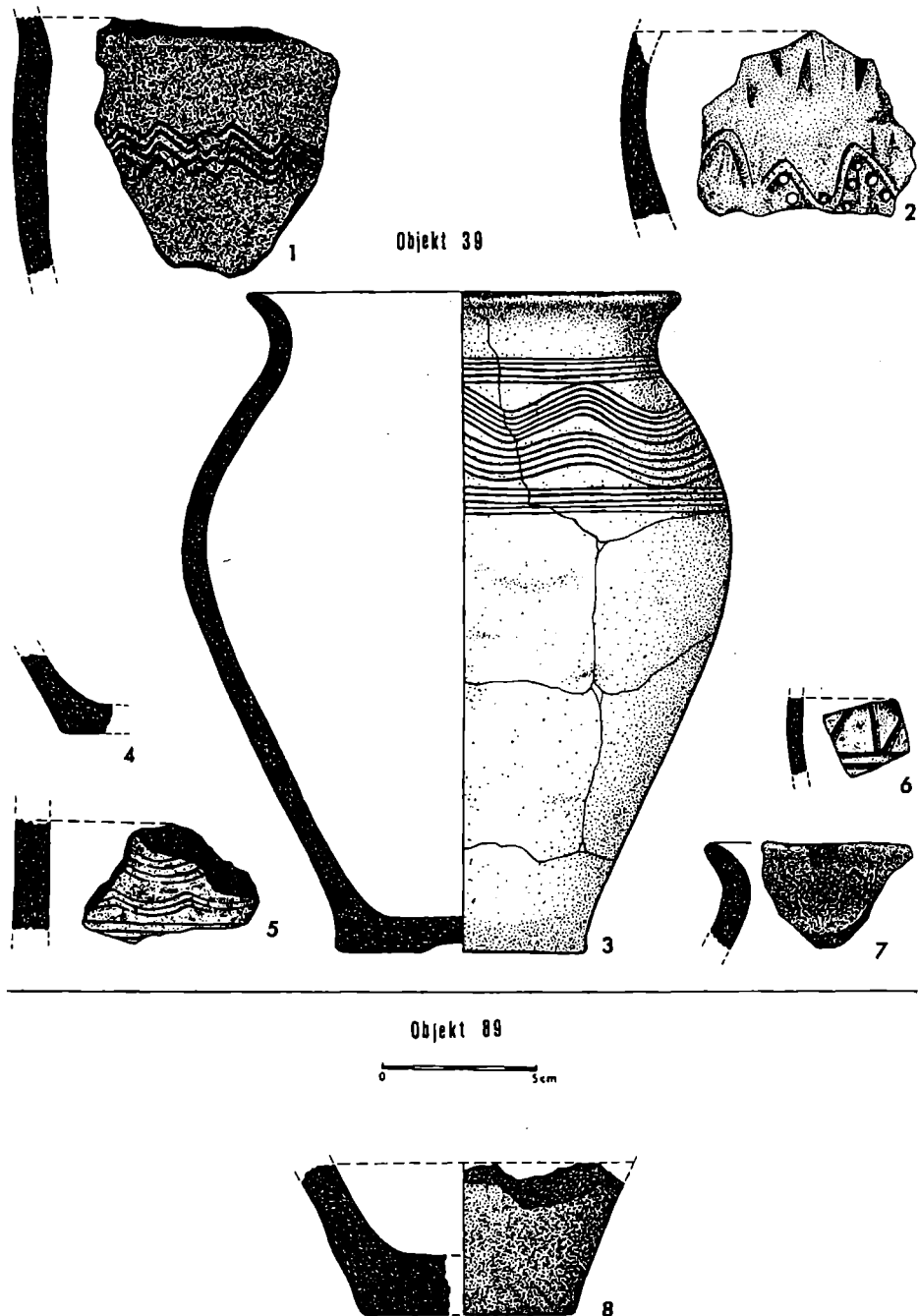
Obr. 8. Brno – Starý Lískovec. III. horizont.

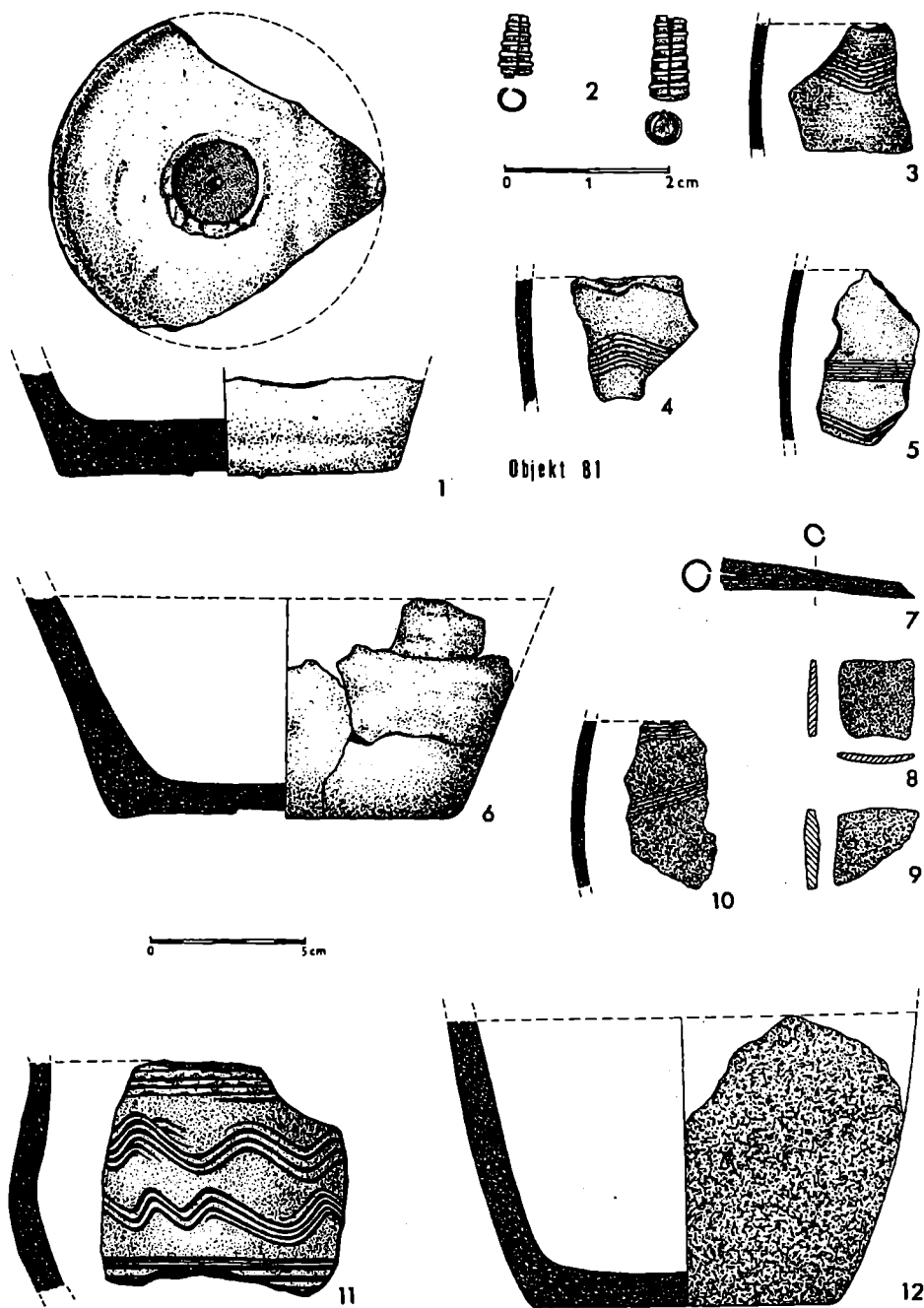
Obr. 9. Břeclav – Líbivá. Plán časně slovanského a starohradištního sídliště.

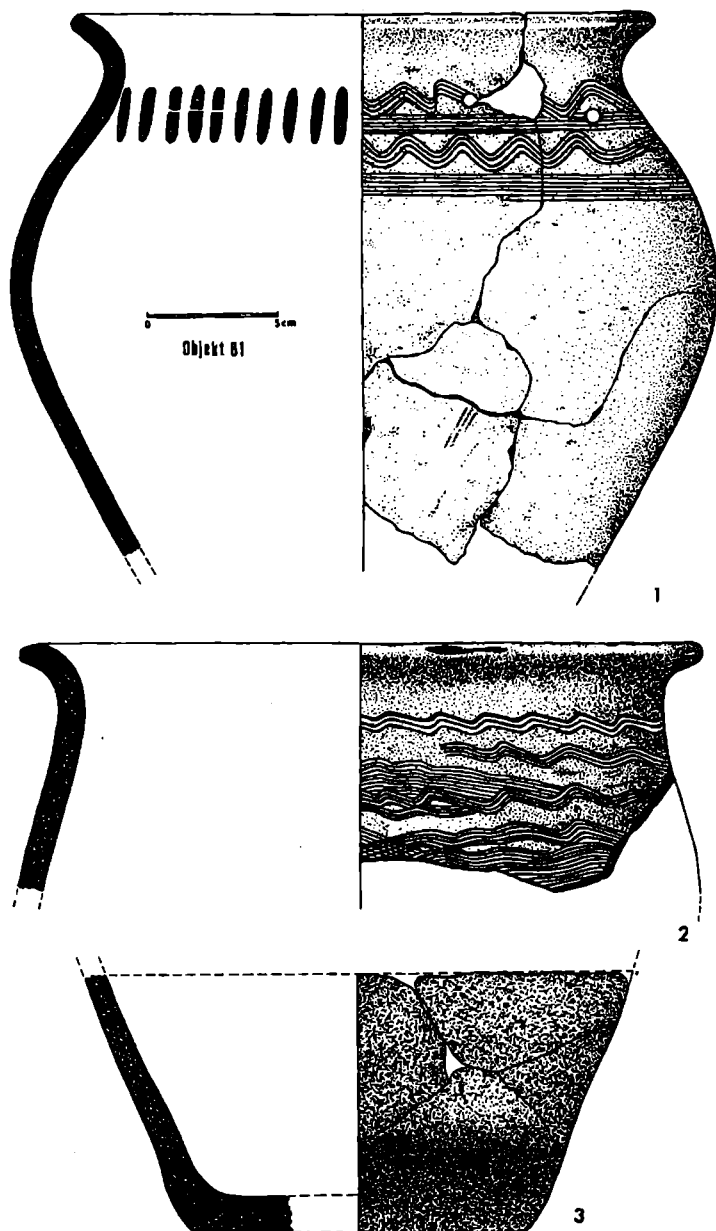
Obr. 10. Břeclav – Libivá. Nálezy z objektu 93.

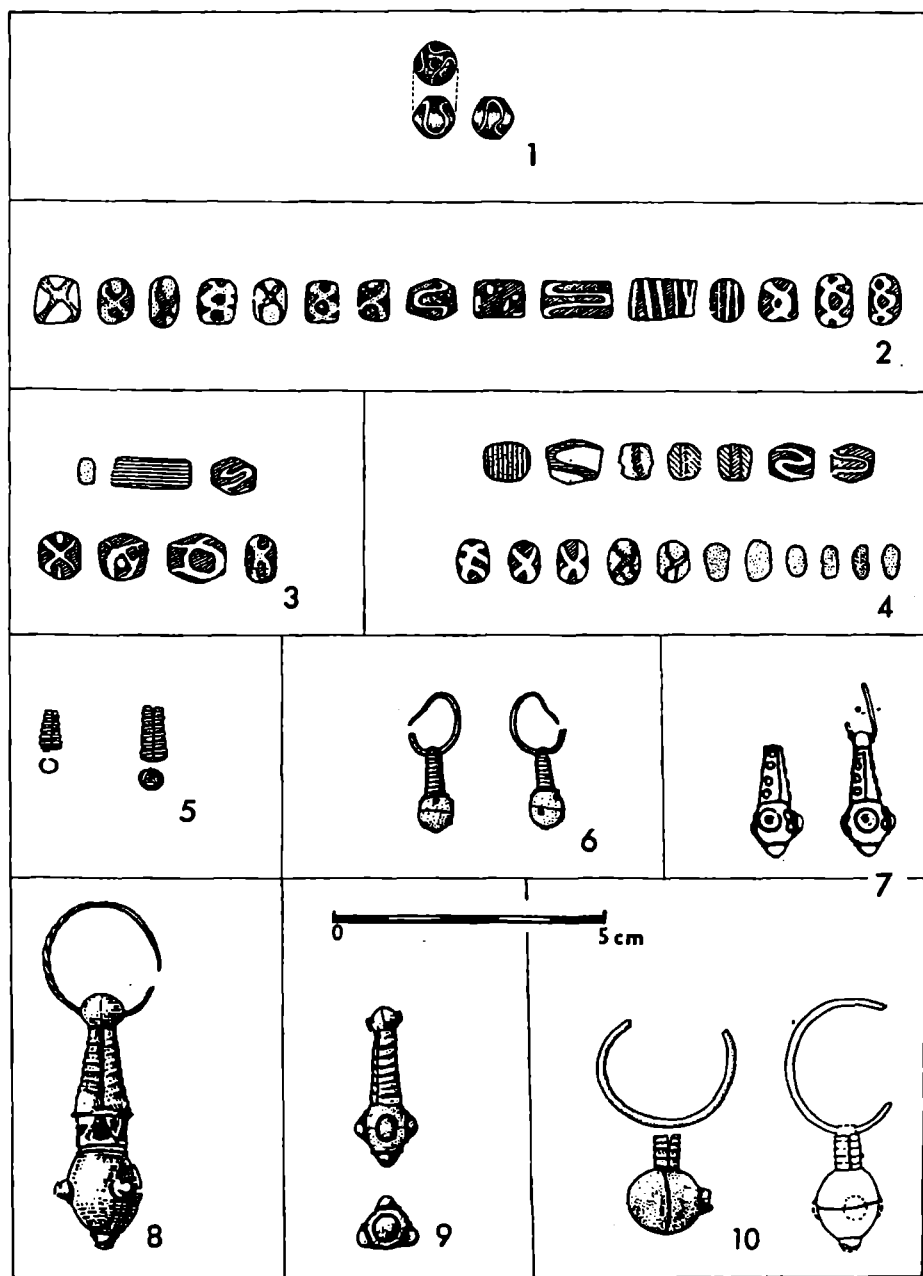
Obr. 11. Břeclav – Lívivá. Nálezy z objektu 39 a 89.

Obr. 12. Břeclav – Líbivá. Nálezy z objektu 81.

Obr. 13. Břeclav – Líbivá. Nálezy z objektu 81.

Obr. 14. Raně středověké korálky. 1: Břeclav – Líbivá, obj. 93; 2: Altenerding, hrob 1087; 3: Altenerding, hrob 632; 4: Altenerding, hrob 839. Bubínkové náušnice. 5: Břeclav – Líbivá, obj. 81; 6: Staubing, hrob 21; 7: Höhenrain; 8: Burglengenfeld; 9: Weismain, hrob 2; 10: Staubing, hrob 28.

